

Univerzita Karlova v Praze
Husitská teologická fakulta

Bakalářská práce

Praha 2014

Ctibor Salašovič

Univerzita Karlova v Praze
Husitská teologická fakulta

Bakalářská práce

Komenského spisy útěšné
Comenius' Consolatory Writings

Vedoucí práce
ThDr. Kamila Veverková, ThD.

Autor práce
Ctibor Salašovič

Poděkování

Mé vřelé poděkování za výstižné rady, odborné komentáře a laskavé vedení při tvorbě práce patří paní ThDr. Kamile Veverkové, ThD.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci s názvem „Komenského spisy útěšné“ zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato bakalářská práce byla umístěna v Ústřední knihovně UK a používána ke studijním účelům.

V Praze dne 16. 5. 2014

Ctibor Salašovič

Anotace

Předkládaná práce pojednává o Komenského spisech útěšných. Pro jejich poznání posloužily zejména spisy zařazené do třetího svazku *Díla Jana Amose Komenského*. Práce osvětluje sledovanou problematiku ve čtyřech částech. Nejprve seznamuje s dějinným a osobním východiskem Komenského útěšné tvorby. Přibližuje bratrského kněze jako věrného pastýře církve, jenž v mimořádně pohnuté době potěšuje a povzbuzuje svými spisy zarmoucené souputníky. Dále podává celkový přehled Komenského útěšné literatury i základní popis jednotlivých děl, včetně doplňujících informací. Ve zvláštní části se věnuje útěšné tvorbě jako samostatnému literárnímu žánru, jeho dějinnému vývoji i návaznosti Komenského útěšných děl s vyzdvižením jejich teologického východiska a praktického cíle. V práci nechybí ani literární a teologický rozbor vybraného útěšného díla s názvem *Listové do nebe*, v němž autor na pozadí majetkové nerovnosti řeší prastarou otázku teodicee z pohledu křesťanské víry. V úplném závěru je pro plné pochopení celkového rozpětí a významu Komenského útěšné tvorby vysloven požadavek multidisciplinarity. Práce přináší základní, nicméně ucelenou a vyváženou, informaci o Komenského díle, zcela prodchnutém vírou a nadějí.

Klíčová slova

Útěšné spisy, útěcha, Jan Amos Komenský, církev, pastýř, pareneze, Bible, Bůh, Kristus, víra, spása, paruzie

Annotation

The submitted work deals with Comenius' consolatory writings. The writings included in the third volume of *The Works of Jan Amos Komenský* served, in particular, for acquaintance with the consolatory writings. The work examines the subject matter in four parts. At first it explains the historical and personal basis of Comenius' consolatory writings. It shows the brethren priest as a faithful shepherd of the church who in his writings consoles and encourages his sorrowful companions during an exceptionally tempestuous period. It also offers a general overview of Comenius' consolatory literature and a basic description of the individual works, including complementary information. In a special part it focusses on consolatory works as a separate literary genre, their historical development and linkage of Comenius' consolatory works, with emphasis on their theological foundation and practical aim. In the work there is also a literary and theological analysis of a selected consolatory work called *Letters to Heaven*, in which the author deals with the age-old question of theodicy from the aspect of Christian faith against the background of property inequality. The final conclusion contains a call for a multidisciplinary approach for a comprehensive understanding of the overall range and significance of Comenius' consolatory works. The work offers basic yet integrated and balanced information about the works of Comenius wholly suffused with faith and hope.

Keywords

Consolatory writings, consolation, Jan Amos Komenský, church, shepherd, paraenesis, bible, God, Christ, faith, salvation, parousia

Obsah

Úvod	8
1. Dějinné a osobní východisko Komenského útěšné tvorby	11
1.1. Dějinné východisko Komenského útěšné tvorby	11
1.2. Osobní východisko Komenského útěšné tvorby	16
2. Přehled a základní popis celé útěšné tvorby Jana Amose Komenského	24
2.1. Přehled celé útěšné tvorby Jana Amose	24
2.2. Základní popis celé útěšné tvorby Jana Amose	25
2.2.1. Truchlivý	25
2.2.2. Listové do nebe	29
2.2.3. Přemýšlování o dokonalosti křesťanské	30
2.2.4. Nedobytný hrad	31
2.2.5. Labyrint světa a ráj srdce	33
2.2.6. Pres boží	36
2.2.7. O sirobě	37
2.2.8. Centrum securitatis (Hlubina bezpečnosti)	37
2.2.9. Renuntiatio mundi (Výhost světu)	39
2.2.10. Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské	40
2.2.11. Unum necessarium (Jedno nezbytné)	41
3. Literární žánr útěšná tvorba	44
3.1. Útěšná tvorba období antiky	44
3.2. Útěšné spisy z období patristiky	46
3.3. Útěšná tvorba ve středověku	47
3.4. Komenského útěšné spisy a jejich teologické východisko a cíl	48
4. Literární a teologická analýza vybraného útěšného spisu J. A. Komenského	52
Závěr	57
Seznam literatury	60
Prameny	60
Odborná literatura	60
Summary	63

Úvod

Pro většinu našich současníků je jméno Jana Amose Komenského jednoznačně synonymem pro kvalifikovaného a zaníceného pedagoga. Ne nadarmo je například opakovaně pořádána populární anketa o nejoblíbenějšího učitele pojmenována Zlatý Ámos. Komenský se skutečně otázkami výchovy a vzdělávání během svého pohnutého života systematicky zabýval. Chápat jeho osobnost pouze v této dimenzi by však bylo velmi jednostranné. V Komenského odkazu se prolíná zájem o transformaci celé společnosti cestou výchovy a vzdělávání jejích členů s náboženským zápalem a prací myslitelskou. Komenskému ostatně nebyl, a to je v dnešní době zpravidla opomíjeno, cizí ani zájem o oblast mystického chápání světa.¹ Toto prolínání je ostatně v dobovém kontextu naprosto běžné, hranice mezi jednotlivými přístupy ke skutečnostem, které nás obklopují, tehdy ještě nebyly tak striktně vymezeny jako dnes.

Dějinné události, jichž byl Komenský svědkem, k optimistickému náhledu na vývoj poměrů v Evropě nijak nepovzbuzovaly. Komenský byl svědkem a bohužel i sám obětí narůstající náboženské nevraživosti a pronásledování, které se nakonec stalo záminkou k zahájení série válečných střetů, pro něž budoucí historikové najdou poněkud zjednodušující označení třicetiletá válka. Nesmíme opomenout ani mezinárodní dimenzi vývoje evropského dění. Osobnostem se širším politickým rozhledem, k nimž Komenský bezesporu náležel, nemohlo zajisté uniknout, že vzájemné spory Evropany vysilují a zvyšují tak šanci na úspěch osmanské říše, která se svými expanzivními plány nijak netajila.²

Přičteme-li k tomuto neradostnému objektivnímu dějinnému rámci opakované osobní a rodinné tragédie, jež Komenského pronásledovaly, nemůže nás překvapit, že značnou část jeho tvorby tvoří takzvané útěšné spisy. Jak Komenský sám uvedl ve svém dopise Petru Montanovi,³ tato díla pro něj byla aktuální odpovědí na tíživé životní události.

1 Zadokumentován je například Komenského celoživotní zájem o proroctví a prorocká vidění, a to hned několika jeho současníků, například Mikuláše Drábíka, Kristiny Poniatowské či Kryštofa Kottera. Komenský těmto osobám důvěřoval a za důvěryhodné považoval i jejich vize budoucího vývoje, často též obsah jejich předpovědí šířil dál, už z toho důvodu, že tyto předpovědi posilovaly naději na zvrát ve vývoji společenských poměrů. Viz např. ŘÍČAN, R., *Jan Amos Komenský - muž víry, lásky a naděje*, s. 30.

2 Třináct let po Komenského smrti, v roce 1683, podnikla turecká armáda válečné tažení do Evropy, během něhož pronikla až k Vídni, kterou oblehla. Více viz např. KUMPERA, J., *Jan Amos Komenský: poutník na rozhraní věků*, s. 144.

3 KOMENSKÝ, J. A., *O sobě*, s. 56.

Komenský se snaží ve svých útěšných spisech najít povzbuzení nejen pro sebe, ale i pro své čtenáře.

Téma bakalářské práce Komenského spisy útěšné jsem zvolil na základě zájmu právě o tu část Komenského tvorby, která sice ve svém celku není příliš známa v širší veřejnosti, ale která nejvýrazněji přispívá k poznání Jana Amose jako duchovního pastýře a křesťana. Jako muže niterné zbožnosti, láskyplné péče o bližní a nezlomné naděje na nové počátky, a to v mimořádně těžké době. Studijní zájem navíc umocňuje osobní zkušenost s živým Bohem, jenž zejména v mezních situacích zakládá v lidském srdci cestu bytostného hledání Pramene, z něhož člověk sám pramení.

Jako východisko pro poznání Komenského tvorby s ústředním fenoménem útěchy poslouží spisy zařazené ve třetím svazku *Díla Jana Amose Komenského*⁴ spolu s dílem *Jedno nezbytné*⁵. Toto dílo ze sklonku autorova života ve svazku chybí, nicméně svým tematickým zaměřením do okruhu útěšných spisů zcela jistě náleží. Spis nabízí vedle úvahy o jednom nezbytném pro život také Komenského retrospektivní pohled na vlastní životní příběh i na dějiny. Stařec před smrtí účtuje se všemi aktivitami v celém svém životě. Dospívá k poznání, že z labyrintů nekonečných omylů, únavy a zklamání se lze vymanit pouze díky spásné síle Kristově: „*Poněvadž jsme už poznali, že zde od světa nic čekat nemůžeme, přestože to slibuje (nemůže totiž dát, co sám nemá), vzhlížíme už jen k tobě, naši jediné naději! Mezi lidmi není nikdo, kdo by sám nebloudil, neumdléval, nehladověl: Přispěchej proto ty, věčná pravdo, na pomoc bloudícím! Ty, věčná ctnosti, podpírej vrávorající! Ty, věčný prameni dobra, nasyť nás dobrými věcmi! A protože ke mně (poslednímu ze svých sluhů) už přicházíš na pomoc, už ho podpíráš a sytíš, veselím se v tobě a tvé jméno budu na věky oslavovat.*“⁶ Při postupném zpracovávání tématu bude rovněž přihlédnuto k odborným pohledům badatelů nejen doby současné.

Bakalářská práce si klade za cíl přinést základní informaci o Komenského útěšné tvorbě a umožnit tak prvotní orientaci v celku této skupiny děl.

Následující text se bude útěšnými spisy Jana Amose podrobněji zabývat. Nejprve půjde o kapitolu, která nám představí útěšné spisy jako literaturu bezprostředně reagující

4 KOMENSKÝ, Jan Amos. *Opera omnia / III. díl, Truchlivý; Listové do nebe; Přemýšlování o dokonalosti křesťanské; Nedobytečný hrad; Labyrint světa a ráj srdce; Pres boží; O sirobě; Centrum securitatis. Renuntiatio mundi; Bazuine des genaden jaar; Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské.* 1. vyd. Praha: Academia, 1978. ISBN neuvedeno.

5 KOMENSKÝ, Jan Amos. *Jedno nezbytné.* 1. vyd. Praha: Kalich, 1999. ISBN 80-7017-349-1. Spis z latinského originálu *Unum necessarium* přeložil a výkladovými poznámkami opatřil Luděk Brož, český evangelický teolog.

6 KOMENSKÝ, J. A., *Jedno nezbytné*, s. 173.

na osobní tragédie autora a současně také na společensko-dějinné události, jež se osudově promítly do života Jednoty bratrské, reformační církve, jejímž čelním představitelem Komenský byl. Přiblíží Jana Amose jako bratrského kněze, jenž i poté, co mu byla znemožněna duchovenská činnost na území vlasti, souvisle pokračoval v naplňování pastýřského poslání, a to právě prostřednictvím útěšných spisů. Navazující kapitola rozčleněná do dvou oddílů se bude věnovat v její první části přehledu Komenského útěšné tvorby jako celku, v části druhé předloží základní popis jednotlivých útěšných spisů, včetně doplňujících informací o dílech. Zvláštní kapitola pojedná o útěšné tvorbě jako o specifickém literárním žánru, bude sledovat obsahovou a formální proměnu tohoto žánru v daných obdobích jeho vývoje, závěr kapitoly načrtne teologické východisko a praktický cíl Komenského útěšné tvorby. Nebude chybět ani kapitola s literárním a teologickým rozбором vybraného útěšného spisu, a to spisu *Listové do nebe*, kterým autor reagoval na soudobé sociální problémy, na jejichž pozadí řešil starou teologicko-filozofickou otázku teodicee. Závěr bakalářské práce představí několik odborných konceptů hodnotících význam Komenského tvorby, zvýznamní nábožensko-teologický aspekt pro komplexní poznávání útěšných děl Jana Amose a zdůrazní požadavek multidisciplinarity jako úkol a výzvu pro budoucí generace.

1. Dějinné a osobní východisko Komenského útěšné tvorby

1.1. Dějinné východisko Komenského útěšné tvorby

Máme-li skutečně postihnout určující prvky historického pozadí Komenského útěšné tvorby i prvky utvářející jeho osud exulanta, je třeba se nejprve seznámit se základními realiiemi života tehdejší evropské společnosti, s hlavními skupinami politických aktérů a cíli jejich snažení.

Pokud by bylo možné cestovat v čase a navštívit Evropu sedmnáctého století, naše současníky by především překvapily hluboké sociální rozdíly mezi společenskými skupinami. Nerovnoměrnost v rozdělování vytvářeného bohatství byla z dnešního hlediska nepředstavitelná. Není možné obecně stanovit podíl nemajetných na skladbě společnosti, protože v každé zemi byla situace poněkud odlišná, i ve vyspělých částech tehdejší Evropy ale žily na úrovni životního minima či dokonce pod ní desítky procent, snad až polovina z celkové populace.⁷ Procento nemajetných se v průběhu století zvyšovalo válečnými útrapami, také ovšem nepřízní počasí, následnou neúrodou a epidemiemi infekčních nemocí. Na špičce společenské pyramidy se naopak pohybovali příslušníci nejvyšší vrstvy. Jejich bohatství pocházelo ze zděděného majetku a zaručovalo, že jeho vlastníci nebudou muset nikdy vykonávat žádné zaměstnání. Částečnou sociální mobilitu vnesla do evropské společnosti až třicetiletá válka.

Univerzálním prostředkem na obecnou nejistotu, v níž průměrný Evropan sedmnáctého století neustále žil, byla rodina. Rodinné vazby byly mnohem četnější a pevnější než dnes. Rodina poskytovala svým členům existenční zázemí, podporu v období nemoci a stáří, výchovu a relativní bezpečí, alespoň v dobách míru. Právě touto optikou je potom třeba nahlížet tragičnost údělu pobělohorských exulantů, Komenského nevyjímaje. Zpřetrháním svých vazeb k domovu byli vystaveni nejistotě, kterou generace jejich předků nepoznaly.

Politická kultura Evropy sedmnáctého století byla typickým příkladem politické kultury předindustriální. Politické kultury náležející do této skupiny charakterizuje skrytá forma vyjadřování politických zájmů. Ty vystupují nejčastěji jako požadavky náboženské, případně jako požadavky národní. Politické zájmy jsou v předindustriální politické kultuře prosazovány obvykle násilnou formou, časté jsou zde válečné konflikty nebo jiné násilné

⁷ MUNCK, T., *Evropa sedmnáctého století: 1598-1700*, s. 129.

formy uzurpace moci. Častá je taktéž fyzická likvidace protivníků, případně nejružnější formy jejich dlouhodobé perzekuce. Vzniklá politická uskupení zpravidla nemají dlouhého trvání, jsou i personálně nestabilní. Účastníci politického života trpí především nedokonalým předáváním informací.⁸

Náboženská příslušnost tedy v Evropě sedmnáctého století vypovídala především o politickém postoji. „*Všechny státní církve ... v průběhu sedmnáctého století setrvaly ve velmi úzkém partnerství se světskými vládami, přičemž obě strany celkem vzato sloužily zájmům té druhé.*“⁹ Přestup k jiné víře byl více výrazem změny politického postoje než výrazem niterného přerodu konvertity. Takto, v dobovém kontextu, je proto třeba vnímat otázku náboženské příslušnosti, která v současné evropské kontinentální politické kultuře nehraje už takovou roli.

Hlavní úlohu v Evropě počátku sedmnáctého století hrálo několik velkých absolutistických monarchií, které se snažily v ovládaných oblastech upevnit své dosavadní politické úspěchy, případně dostat pod svou kontrolu oblasti nové. V tomto ohledu byli mimořádně aktivní zejména Habsburkové, kteří po neúspěchu Španělska ve válce s Anglií¹⁰ své expanzivní zájmy přesunuli do střední Evropy. Habsburská aktivita zde byla s nelibostí sledována francouzským králem Jindřichem IV.¹¹ Tomu se po dlouhé době podařilo obnovit hospodářskou sílu Francie, narušenou dlouholetými náboženskými válkami mezi katolickou a hugenotskou stranou. Vydáním ediktu nantského¹² se nekatolíkům povolovalo svobodně vyznávat své náboženství. Jindřich sám přestoupil na katolickou víru a za manželku si vzal katoličku Marii z bohatého italského rodu Medicejů. Jindřichovy přípravy k vojenskému vystoupení proti Habsburkům však ukončil roku 1610 atentát, který poskytl Habsburkům další čas k realizaci vlastních plánů. Napomáhal jim i nestranný postoj anglického krále Jakuba I., vyznáním kalvinisty, syna Marie Stuartovny. Jakubovým úmyslem bylo působit jako prostředník mezi katolíky a protestanty v konfliktu, k němuž vývoj bezpochyby směřoval. Králův pragmatický postoj sliboval mimo jiné

8 DAHL, R., *O demokracii*, s. 124.

9 MUNCK, T., *Evropa sedmnáctého století: 1598-1700*, s. 294.

10 Pokus o námořní expanzi Španělska do Anglie skončil v roce 1588 zničením španělské flotily (Armady). Španělsko tím zároveň ztratilo svou nadvládu na moři.

11 Jindřichovi v jeho úsilí mimo jiné pomáhal přes občasná nedorozumění také Karel starší ze Žerotína. A to dokonce tím, že se po králově boku odhodlal zúčastnit se svým vojenským oddílem roku 1591 válečného tažení v Normandii. Viz KNOZ, T., *Karel starší ze Žerotína: Don Quijote v labyrintu světa*, s. 64.

12 Vydán v roce 1598.

vyřešit chronicky žalostný stav státní pokladny, vedl ovšem k jeho rozchodu s anglickou veřejností, která neskryvaně projevovala své sympatie protestantům a Alžbětě Falcké.¹³

Země náležející do Svaté říše římské vytvořily dva navzájem zneprátelené mocenské bloky, protestantskou Unii a katolickou Ligu. Mnohé ze zemí mimo Svatou říši římskou potom vystupovaly jako spojenci či protivníci některého z bloků.¹⁴ Situaci v některých evropských zemích navíc komplikovaly mezinárodní či vnitrostátní spory o nástupnictví na trůn.¹⁵

Střet protestantismu a katolictví se však neomezoval pouze na boj o mocenskou nadvládu nad Evropou. Protichůdnost obou směrů se projevovala i v oblasti životní kultury, v umění, filozofii, etice, v přístupu k řešení základních ekonomických otázek a podobně.¹⁶

Vzorem katolickému světu byl bezpochyby Řím. V Itálii vzniklý nový umělecký směr, baroko, se záhy rozšířil do celé katolické Evropy. V katolických kostelích se toto nové umělecké vyjádření prezentovalo majestátností a zdobností. Při jejich výzdobě se uplatňovaly nejen nejrůznější zdobné architektonické prvky, ale i sochy a obrazy. Katolická církev pompéznost, dekorativnost a složitá prostorová řešení svých novostaveb chápala jako prostředek k vytržení věřících z běžné situovanosti, jako něco, co může vést u návštěvníka chrámu až ke spojení s transcendentnem. Jednalo se pochopitelně o stavby nesmírně finančně náročné, což, jak bude rozvedeno níže, mělo velmi důležité důsledky na ekonomický život společnosti.

Okázalé vystavování bohatství bylo naopak cizí stavbám protestantských církví. Ty nijak zvlášť umění nepodporovaly, jedinou výjimku v tomto ohledu představovala hudba.¹⁷ Příklon k prostotě a střídmosti ve vnějším výrazu lépe korespondoval s tradicemi těchto církví i se smýšlením příslušníků jejich obcí.

V myšlenkové rovině byla Evropa sedmnáctého století rozdělena do dvou velkých konkurenčních systémů, racionalismu a empirismu. Racionalismus dominoval v katolickém světě. Tvůrci velkých racionalistických systémů, jako byl například René

13 MUNCK, T., *Evropa sedmnáctého století: 1598-1700*, s. 97.

14 Jako spojenec Unie vystupoval, ovšem ke škodě své země, například dánský král Kristián IV. Viz MUNCK, T., *Evropa sedmnáctého století: 1598-1700*, s. 92. Skandinávie pro protestanty představovala významné zázemí, proto zde ve druhé půli svého života našel dočasné útočiště i Komenský.

15 Takto vypukla například švédsko-polská válka, původně vedená o nástupnictví na švédský trůn, kdy Švédové odmítli Zikmunda III., syna poslední Jagellovny a švédského krále Jana III. s odůvodněním, že je katolického vyznání. Součástí tohoto válečného střetnutí byl i požár Lešna, během něhož shořely výsledky celoživotní Komenského práce. Viz KLÍMA, S., *Čeští bratři*, s. 106.

16 KOPECKÝ, J.; KYRÁŠEK, J.; PATOČKA, J., *Jan Amos Komenský: nástin života a díla*, s.13.

17 MUNCK, T., *Evropa sedmnáctého století: 1598-1700*, s. 333.

Descartes, Benedictus Spinoza či Gottfried Wilhelm Leibniz, svá životní díla pojali v duchu barokní doby jako univerzální vysvětlení hmotného i nehmotného světa. Empirikové, jejichž centrum se ne náhodou nacházelo na britských ostrovech, byli v tomto ohledu daleko střízlivější, což opět odpovídalo duchu prostředí, v němž se pohybovali. Od Johna Locka k Georgovi Berkeleymu a dále až k Davidu Humeovi vede cesta zpochybňující pravdivost spekulativního poznání, aby nakonec vedla až radikálnímu zpochybnění existence hmotné i duchovní substance.

Jak bylo již výše uvedeno, materiální zabezpečení života katolické církve bylo podstatně náročnější než u církví protestantských. Běžnou praxí proto bylo mecenášství. Dary směřované různým církevním objektům, řádům a nadacím bývaly až nečekaně štědré.¹⁸ To ovšem znamenalo, že tyto prostředky scházely jinde, konkrétně při potenciálním rozvoji podnikatelských aktivit. Katolický svět proto v tomto ohledu charakterizuje postupné ekonomické zaostávání. Kdysi bohaté oblasti, jako byla během šestnáctého století velká italská města či zásluhou zámořských objevů celé Portugalsko a Španělsko, ztratily svou dynamiku a nikdy se jim ji už nepodařilo znovu obnovit.

Vzestup naopak zaznamenala severozápadní Evropa, nikoli náhodou povětšinou obývaná protestanty. Pokrok v průmyslu, finančnictví a obchodu byl důsledkem kombinace skromného způsobu života a ochoty reinvestovat získané prostředky do nových podnikatelských aktivit. „*Kapitálových zdrojů a obchodní a organizační soutěživosti se využívalo všude, kde kynula vyhlídka na zisk...*“¹⁹

Vývoj situace v Evropě se promítal i do vývoje poměrů v českých zemích, které měly vzhledem k počtu obyvatel daleko větší význam než dnes.²⁰ České země byly na počátku sedmnáctého století opět zcela zapojeny do celoevropského dění, a to jak politicky, tak hospodářsky. Zemí vedla síť dálkových cest, obnovených v pohusitském období, které využívaly kupecké karavany. Postupně se zlepšovala i splavnost říčních toků. K hospodářské prosperitě českých zemí přispívala rozvinutá zemědělská výroba a rybníkářství jako vhodná varianta využití k zemědělství nevhodné půdy. „*Země Koruny české byly hustě osídlené. Je možné konstatovat, že rozložení měst, městeček a vsí v 17. století v podstatě odpovídalo dnešnímu stavu co do četnosti, pouze jednotlivé lokality byly menší a měly méně obyvatel.*“²¹

18 MUNCK, T., *Evropa sedmnáctého století: 1598-1700*, s. 335.

19 MUNCK, T., *Evropa sedmnáctého století: 1598-1700*, s. 147.

20 BEČKOVÁ-RINGISOVÁ, M., *Otázky současné kmenologie*, s. 21.

21 ČORNEJOVÁ, I. a kol., *Velké dějiny zemí Koruny české VIII.*, s. 229.

České země byly na počátku sedmnáctého století součástí habsburské monarchie pouze na základě personální unie. Habsburkové však od počátku své vlády nad českými zeměmi usilovali o vytvoření silné centrální vlády a posílení moci panovníka na úkor samosprávy zemí a úlohy stavů. V tomto úsilí jim byla nápomocna katolická církev, kterou Habsburkové všestranně podporovali.²²

Dosavadní náboženská svoboda obyvatel českých zemí, získaná již za husitských válek, byla zvláště ceněnou, vyjadřovala totiž i svobody politické a ekonomické. Habsburská politika tudíž zcela pochopitelně vyvolávala odpor českých zemí, zvláště když katolíci zde představovali pouze zhruba desetinu obyvatel. Ač bylo první protihabsburské povstání²³ poraženo, což vedlo ke ztrátě politické moci českých měst, Ferdinandovi následovníci již tak úspěšní v rekatolizaci nebyli. Maxmilián II. musel v roce 1575 jako podmínku přijetí svého syna Rudolfa za českého krále ústně odsouhlasit náboženskou toleranci,²⁴ za konfliktu mezi Rudolfem a jeho bratrem Matyášem si české stavy vymohly v roce 1609 vydání Majestátu Rudolfa II., který náboženskou svobodu zaručoval i písemně.²⁵

Předehrou skutečných útrap třicetileté války bylo v českých zemích stavovské povstání, které proběhlo v letech 1618 – 1620. Jeho bezprostřední příčinou bylo vyvrcholení narůstajícího napětí mezi domácí katolickou a protestantskou šlechtou. Sjezd českých nekatolických stavů, který se sešel v březnu roku 1618, se rozhodl stěžovat si na porušování náboženské svobody zaručené Majestátem Rudolfa II.²⁶ Císař Matyáš stížnost nekatolických stavů ovšem odmítl a navíc „...*protiprávně zakázal i konání dalšího sjezdu, který stavové svolávali na květen.*“²⁷

Sjezd se přes zákaz sešel a vyslal na Pražský hrad početnou deputaci, jejímž výsledkem byla třetí pražská defenestrace. Císařští místodržící Slavata a Martinic byli obviněni z porušování zemských svobod a svrženi z oken. Na sjezdu byla následně zvolena vláda třiceti direktorů. V následujícím roce byl Ferdinand II. Habsburský sesazen z trůnu a českým králem zvolen Friedrich Falcký, zeť anglického krále Jakuba I. K rozhodující bitvě

22 Symbolickým krokem bylo v tomto ohledu pozvání jezuitského řádu Ferdinandem I. do Čech v roce 1556. Viz ČORNEJOVÁ, I. a kol., *Velké dějiny zemí Koruny české VIII.*, s. 10. Jezuitský řád se stal jedním z nástrojů protireformačního úsilí.

23 Uskutečněné v letech 1546 – 1547.

24 Program se nazýval Česká konfese. Viz ŘÍČAN, R., *Dějiny Jednoty bratrské*, s. 272.

25 ČORNEJOVÁ, I. a kol., *Velké dějiny zemí Koruny české VIII.*, s. 10.

26 Konkrétně se jednalo o osud dvou protestantských staveb v Čechách, luteránského kostela v Hrobu a chrámu na klášterním panství v Broumově. První z nich byla zbořena v prosinci roku 1618, druhé hrozil stejný osud. Viz ČORNEJOVÁ, I. a kol., *Velké dějiny zemí Koruny české VIII.*, s. 13.

27 ČORNEJOVÁ, I. a kol., *Velké dějiny zemí Koruny české VIII.*, s. 14.

mezi katolickým a protestantským táborem došlo 8. listopadu 1620 na Bílé hoře u Prahy. Stavovské vojsko zde bylo poraženo a Friedrich Falcký uprchl ze země.

Následující průběh třicetileté války zde není nutné popisovat, je dostatečně znám. Je třeba však připomenout jeden z nejdůležitějších kroků, jímž byl vstup Francie do války. Francie²⁸ bojovala na straně protestantů, neboť se cítila být ohrožena mocenskými ambicemi španělských a rakouských Habsburků. Výsledkem války tak byl kompromis v podobě vestfálského míru, který byl uzavřen roku 1648. Habsburkům se evropské hegemonie nepodařilo dosáhnout, ani se je však jejich protivníkům nepodařilo porazit. Úloha měšťanstva byla v habsburských zemích dočasně potlačena, o to velkolepější však byl mocenský nástup této vrstvy v období národního obrození.

Co se domácích poměrů týče, vestfálský mír zde působil pouze jako potvrzení stavu právně zakotveného v souboru zákonů, známém jako Obnovené zřízení zemské. Tento dokument, přijatý pro Čechy v roce 1627, pro Moravu o rok později, prohlašoval český trůn za dědičný v rodu Habsburků, omezoval pravomoci sněmu, němčinu zrovnoprávňoval s češtinou, a co především, povoloval jen jedině katolické vyznání. Nekatolíci museli, pokud nechtěli či nemohli opustit zemi, přestoupit na katolickou víru. Podpisem vestfálského míru byla definitivně zmařena naděje na možnost návratu do českých zemí. „Pro české země, zejména pro Čechy a Moravu, měl ... tento mezník fatální význam, neboť legitimizoval všechny změny, k nimž došlo po Bílé hoře. Švédové se sice ještě 3. ledna 1648 nechali slyšet, že neustoupí od požadavku obnovení náboženské svobody v císařových dědičných zemích, i kdyby němečtí protestanti v této věci povolili, ale nakonec nevyvinuli ve prospěch konfesijních svobod v Čechách a na Moravě žádné úsilí.“²⁹

1.2. Osobní východisko Komenského útěšné tvorby

Ve výše uvedeném textu byla několikrát zdůrazněna vysoká míra náboženské svobody, které se těšili obyvatelé českých zemí. *Majestát* Rudolfa II. zaručoval náboženskou svobodu mimo jiné i pro Jednotu bratrskou, náboženskou skupinu³⁰, z níž Komenský vzešel a s níž byl bytostně spjat po celý svůj život³¹.

28 Ač její politiku podstatnou dobu utvářel první ministr, kardinál Richelieu.

29 ČORNEJOVÁ, I. a kol., *Velké dějiny země Koruny české VIII.*, s. 153.

30 O Jednotě bratrské, její historii, řádech, teologickém vývoji a čelních osobnostech viz např. ŘÍČAN, R., *Dějiny Jednoty bratrské*, 1. vyd. Praha: Kalich, 1957, ISBN neuvezeno.

31 J. A. Komenský se narodil 28. 3. 1592, nejspíš v Nivnici u Uherského Brodu. Zemřel 15. 11. 1670 v Amsterdamu.

Historie Jednoty bratrské sahá až do období husitských válek, kdy jeden z tehdejších výrazných myslitelů Petr Chelčický dospěl k názoru, podle něhož není žádoucí odporovat zlu násilím. Chelčického stoupenci zprvu odmítali i uplatnění státní moci, taktéž v jiných prvcích svého učení se dostávali do rozporu s ostatními reformačními skupinami: tábory, pražany a valdenskými.^{32 33}

Jan Amos Komenský se narodil do období, kdy Jednota bratrská již mnohé Chelčického zásady opustila. Dovolovala například svým členům zastávat místa v úřadech, vyšla z ústraní a izolace, angažovala se v oblasti sociální práce a vzdělávání.^{34 35} Po organizační stránce však Jednota bratrská zůstávala nadále zcela samostatná. Jednalo se o subjekt, který radikálně oponoval rekatolizačnímu úsilí a který představoval ideový základ protihabsburského odboje.³⁶

Po porážce odboje let 1546 – 1547, vedoucího ke ztrátě politické moci českých měst, se centrem činnosti Jednoty stala Morava.³⁷ Na bratrské škole ve Strážnici a na bratrském gymnáziu v Přerově získal mladý Komenský základy vzdělání, které si ještě rozšířil studiem bohosloví v zahraničí, konkrétně tedy na akademii kalvínského směru v Herbornu a na teologické fakultě v Heidelbergu.³⁸ Z vysokoškolských učitelů měl na Komenského směřodatný vliv zejména Jan Fischer – Piscator, herbornský bibliista³⁹ a Jindřich Alsted, mladý filozof, rovněž učitel v Herbornu.⁴⁰ Dochovala se Komenského vzpomínka na oba

32 ŘÍČAN, R., *Dějiny Jednoty bratrské*, s. 47.

33 Mezi posledně jmenovanými strávil Komenský poslední léta svého života. Viz *Duchovní odkaz Jana Amose Komenského*, s. 14.

34 Zásadní proměnou prošla Jednota bratrská na přelomu 15. a 16. století, kdy pod vedením Lukáše Pražského byla prosazena její přeměna v sociálně otevřenou církev. Viz KUMPERA, J., *Jan Amos Komenský: poutník na rozhraní věků*, s. 14.

35 Přes svůj kompromis si Jednota bratrská udržela smysl pro mravnost a vzájemnou pomoc. Viz KUMPERA, J., *Jan Amos Komenský: poutník na rozhraní věků*, s. 14.

36 KOPECKÝ, J.; KYRÁŠEK, J.; PATOČKA, J., *Jan Amos Komenský: nástin života a díla*, s.13.

37 ŘÍČAN, R., *Dějiny Jednoty bratrské*, s. 183.

38 Na studiích v zahraničí mladého Jana Amose nejspíše finančně podporoval Karel st. ze Žerotína. Komenský náležel pravděpodobně do skupiny Žerotínových chráněnců z řad Jednoty už od vzájemného seznámení ve Strážnici v roce 1605, kde si jej Žerotín „nejspíše již tehdy v souladu s obvyklými přístupy renesančních vrchností vůči svým poddanským sirotkům vyhlédl k učení literárnímu.“ KNOZ, T., *Karel starší ze Žerotína: Don Quijote v labyrintu světa*, s. 85.

39 Pod jeho vedením si Komenský prohloubil znalosti Písma. Zvláště jej oslovil Piscatorův chiliasmus. Chiliasmus (řecky chilioi – tisíc) souvisí s křesťanskou naukou o posledních věcech (eschatologií). „Jeho podstatným rysem je mocná naděje, že Bůh má stále činně na mysli církev a svět, takže křesťané nečekají nadarmo na konečný příchod Kristův. Tu se ujme vlády zde na zemi, zahladí protibožské moci, jmenovitě Antikrista, a nastolí blažené období svého tisíciletého království, na němž budou mít jeho věrní podíl. Kniha Zjevení Janova, zvláště její 20. kapitola, ukazovala horlivým čtenářům Písma k této naději, po jejímž brzkém naplnění toužili křesťané zejména v časech tísňe, kdy kolísaly domnělé jistoty tohoto světa.“ ŘÍČAN, R., *Jan Amos Komenský: muž víry, lásky a naděje*, s. 18–19.

40 Alsted také sdílel chiliasmus. Navíc měl rozsáhlé encyklopedické vědomosti a zájem o didaktiku. Snahou o hledání způsobu, jak by si studenti shromážděné poznatky co nejlépe zapamatovali, svého moravského žáka trvale ovlivnil. Viz ŘÍČAN, R., *Jan Amos Komenský: muž víry, lásky a naděje*, s. 19.

tyto pedagogy: „Byl jsem po celé dvouletí (to jest roku 1611, 1612 a 1613) žákem velmi zbožného teologa doktora Piscatora a velkého, ale křesťanského filozofa Alsteda. Od nich jsem poprvé načerpal tyto útěchy církve, že totiž boží lid má ještě před sebou sobotní odpočinek (Židům 4,9), a po celých těchto 58 let jsem se z Písem nebo odjinud ničemu jinému nenaučil.“⁴¹

Prvním Komenského působištěm byl od roku 1614 Přerov, tedy místo, kde před lety sám studoval. Představení Jednoty bratrské jej tam ustanovili učitelem na tamější škole. Přerovská bratrská škola náležela mezi přední bratrské školy na Moravě, i tak však byla obsahová úroveň výuky nízká.⁴² V centru pozornosti členů Jednoty, zvláště tehdy, jednalo-li se o izolovanější obce věřících, byl spíše praktický náboženský život, vzdělanost zde nehrála hlavní roli. Mezi málo vzdělanými bratry, úzkoprse pojímajícími víru bez ochoty vnímat impulsy doby, se mohl Komenský, ač se jednalo o jemu již známé místo, stěžít jako mezi svými.

Situace se změnila, když se Komenský v roce 1618 z Přerova odstěhoval spolu s manželkou do Fulneku, malého městečka nacházejícího se na moravsko-slezských hranicích. Fulnek tehdy náležel Karlu staršímu ze Žerotína, významnému moravskému šlechtici s řadou významných kontaktů v zahraničí. Karel ze Žerotína sice odmítl svou účast na českém stavovském povstání,⁴³ jako vlivný a věrný člen Jednoty bratrské však zaručoval bezpečí bratrským kněžím. Komenský tak měl ve Fulneku jako duchovní správce místního sboru a školy zaručenou ochranu, navíc mu Karlovy zkušenosti umožňovaly vnímat situaci na domácí politické scéně v mezinárodních souvislostech. Příznivé podmínky k činnosti náboženské obce se nezměnily ani tehdy, když Karel v roce 1619 prodal Fulnek svému příteli Janu Skrbenskému z Hříštně.⁴⁴

Již tehdy se však zhoršovaly sociální podmínky obyvatel, na což Komenský reagoval sepsáním svého prvního útěšného spisu *Listové do nebe*. Ač Komenský v jednom ze svých dopisů uvádí, že *Listové do nebe* byly vydány již v roce 1617,⁴⁵ obecně jsou za datum vzniku tohoto spisu považovány roky 1618–1619 a rok 1619 za rok jeho prvního vydání.⁴⁶

41 KOMENSKÝ, J. A., *O sobě*, s. 38.

42 FLOSS, P., *Jan Amos Komenský*, s. 37.

43 O postoji Karla st. ze Žerotína vůči stavovskému povstání více viz KNOZ, T., *Karel starší ze Žerotína: Don Quijote v labyrintu světa*, s. 217–222.

44 KNOZ, T., *Karel starší ze Žerotína: Don Quijote v labyrintu světa*, s. 149.

45 KOMENSKÝ, J. A., *O sobě*, s. 53.

46 KUMPERA, J., *Jan Amos Komenský: poutník na rozhraní věků*, s. 261.

Ohledně data Komenského odchodu z Fulneku nepanuje obecná shoda, Komenský mohl Fulnek opustit již koncem roku 1620, stejně tak ovšem až v roce 1624.⁴⁷ Jisté je, že postavení nekatolických duchovních více než porážka na Bílé hoře u Prahy zhoršilo vydání rozhodnutí o vypovězení bratrských a evangelických duchovních z 13. prosince 1621.⁴⁸ Komenský se musel na základě tohoto rozhodnutí ukrývat. V tomto období ukrývání se na různých místech, pravděpodobně na místech náležejících k panstvím Karla staršího ze Žerotína, který ukrýval řadu kněží Jednoty,⁴⁹ sepsal útěšný spisek *Přemýšlování o dokonalosti křesťanské*. Toto dílko, sepsané někdy v letech 1621 či 1622 a vydané v Praze roku 1622, věnoval Komenský své první manželce, podle všeho jako náhradu za vlastní nepřítomnost. V Komenského listu adresovaném své ženě, v jeho úvodu čteme: „Manželko má milá, klénote můj po Pánu Bohu nejdražší! Poněvadž z vůle a dopuštění Božího před vzteklostí lidskou ustupuje Tebe sem se vzdáliti musel a Tobě tělem přítomen býti nemohu, z čehož vím, že zármutek a tesknost, jichž i já prázden nejsem, Tvého srdce částí jsou hosté: aj ted' já Tobě knižečku tuto místo sebe pro potěšení posílám.“⁵⁰ Tento dopis datován do 18. února roku 1622 spolu s dalšími dostupnými indiciemi vypovídá o tom, že se Komenský musel ukrývat odloučeně od své rodiny.

Nesmírné psychické vypětí tohoto období Komenského života, vyplývající z ohrožení jeho bezpečnosti, umocnila ještě náhlá smrt manželky i obou dětí. Komenského rodina se stala obětí morové nákazy, která postihla české země v roce 1622. Kombinace těchto nepříznivých faktorů vedla ke vzniku dalších útěšných spisů. Z tohoto období pochází většina Komenského útěšných spisů. Konkrétně se jedná o spis *Nedobytedlný hrad*, sepsaný a vydaný v roce 1622,⁵¹ *Labyrint světa a ráj srdce* z roku 1623, vydaný však až v Pirně roku 1631,⁵² *Pres Boží* z dubna 1624, vydaný v témže roce,⁵³ *Truchlivý*, jehož první díl pochází pravděpodobně z roku 1623, druhý z roku 1624, oba vydané v roce 1624,

47 PLESKOT, J., *Fulnecké intermezzo Jana Amosa Komenského*, s. 59. S vysokou mírou pravděpodobnosti Komenský po únoru 1622 již ve Fulneku nepůsobil. Viz PLESKOT, J., *Fulnecké intermezzo Jana Amosa Komenského*, s. 78.

48 PLESKOT, J., *Fulnecké intermezzo Jana Amosa Komenského*, s. 62.

49 Zejména na jeho brandýském panství, kde se dařilo udržet alespoň něco z předbělohorských poměrů, se scházeli bratrství duchovní z celé Moravy. Nejznámějším z příchozích byl samozřejmě J. A. Komenský, kterého z Fulneku rovněž vyhnaly císařské dekrety. Viz KNOZ, T., *Karel starší ze Žerotína: Don Quijote v labyrintu světa*, s. 262.

50 KOMENSKÝ, J. A. a RYBA, B., *Sto listů Jana Amose Komenského*, s. 10.

51 KUMPERA, J., *Jan Amos Komenský: poutník na rozhraní věků*, s. 271.

52 KUMPERA, J., *Jan Amos Komenský: poutník na rozhraní věků*, s. 256.

53 KUMPERA, J., *Jan Amos Komenský: poutník na rozhraní věků*, s. 289.

spis *O sirobě* z let 1622 – 1624, vydaný v Lešně roku 1634,⁵⁴ a spis *Centrum securitatis* (*Hlubina bezpečnosti*) z roku 1625, vydaný poprvé v Lešně roku 1633.⁵⁵

Vývoj poměrů v Evropě již nikdy neumožnil Komenskému natrvalo se na některém místě usadit. To působilo v jeho případě nejen tak, jak je u vykořeněných vyhnanců běžné, tedy jako ztráta jedné z hlavních jistot člověka, nýbrž i ve smyslu ztráty možnosti dlouhodobého, stabilního výkonu kněžského poslání. Komenský se vnitřně cítil, jak dokládá mimo jiné třináctá a čtrnáctá kapitola spisku *O sirobě*, povolán k pastýřské péči o svou náboženskou obec věřících, k jejich potěšování.

Ve třinácté kapitole, nazvané *O osiřalých posluchačích*, hned v úvodu Komenský vyzdvihuje význam kněžství: „*Jaká jest služebníků církve potřebnost, vidí se to z titulů, kteréž jím dává Bůh. Nebo je nazývá světlem světa (Mat. 5, 14), legáty svými (Mal. 2, 7), zvěstovateli věcí potěšených (Izai. 52, 7) strážnými domu svého (Ezech. 3, 17), šafáři tajemství svých (1. Kor. 4, 1), bdícími nad dušemi lidskými (Žid. 13, 17), pomocníky svými (1. Kor. 3, 5), prostředníky mezi sebou a lidmi, jimž slovo smíření svěril (5. Mojž. 5, 5. 2. Kor. 5, 19), vrátnými nebeskými (Mat. 18, 18. Jan 20, 23); nýbrž spasiteli (Abd. 1, 21. 1. Tim. 4, 16). Kde je tedy odjímá Pán Bůh, znamená jest hněvu. Nebo s nimi odjímá světlo slova svého, odjímá legaci svou a zvěstování věcí dobrých, odjímá stráž a bdění nad dušemi lidskými, odjímá rozdělování tajemství svých, odjímá prostředek a pomoc spasení našeho, odjímá vrata k nebi, nýbrž odjímá spasení.*“^{56 57}

V následující kapitole *O osiřalých církve služebnících* zase zmiňuje úkol duchovního pastýře neopouštět své spoluvěřící: „*Mají i vzdáleni jsouc předce na posluchače své pozor dávat; a jestliže je v pravdě státi vidí, z toho srdečně Bohu děkovati; jako tak svatý Pavel činil (Kol. 2, 5. Efez. 1, 16. Kol. 1, 3. 4. Filip. 1, 3. 4). Mají také, pokudž možné, neopouštěti předce radou, napomínáním a potěšováním buď skrze osobné shledávání, neb vzkazování, neb skrze list, jakž činívali apoštolé (1. Kor. 16, 13. Efez. 4, 1. 2. Fil. 1, 27. Kol. 2, 6. 7. 8. 2. Tes. 2, 15).*“⁵⁸

54 KUMPERA, J., *Jan Amos Komenský: poutník na rozhraní věků*, s. 272.

55 KUMPERA, J., *Jan Amos Komenský: poutník na rozhraní věků*, s. 209.

56 KOMENSKÝ, J. A., *Opera omnia / III. díl, Truchlivý; Listové do nebe; Přemýšlování o dokonalosti křesťanské; Nedobytný hrad; Labyrint světa a ráj srdce; Pres boží; O sirobě; Centrum securitatis. Renuntiatio mundi; Bazuine des genaden jaar; Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské*, s. 453.

57 Komenský byl vysvěcen na kněze v roce 1616 na bratrské synodě v Žeravicích u Kyjova. Úřad seniora Jednoty bratrské zastával od roku 1632 zvolením na synodě v Lešně.

58 KOMENSKÝ, J. A., *Opera omnia / III. díl, Truchlivý; Listové do nebe; Přemýšlování o dokonalosti křesťanské; Nedobytný hrad; Labyrint světa a ráj srdce; Pres boží; O sirobě; Centrum securitatis. Renuntiatio mundi; Bazuine des genaden jaar; Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské*, s. 453.

Odchod Komenského z vlasti v lednu 1628 nebyl jím samým zprvu vnímán jako trvalé, ale pouze jako dočasné opuštění vlasti. Průběh konfliktů třicetileté války ještě dával naději na zvrát poměrů. Komenský se proto nevzdával, vrhl se do nové práce. V polském Lešně, v místě svého prvního zahraničního pobytu, působil jako správce na zdejší škole. Starost o vzdělanostní, duchovní a mravní úroveň svěřených žáků a o jejich další růst na zahraničních školách dokládá úvod dopisu Jana Amose, jenž byl adresován Duchovní a školské hlavní správě v Bremách: „*Neustávám tudíž, pokud to žalostný stav vyhnanství dovoluje, dokonce úzkostlivě se snažiti, kterak by byli synové a svěřenci naši proniknutí zdravým učením a nejčestnějším chováním, aby se z nich stali jednou užiteční nástrojové církve. A z toho důvodu jsme také k vám některé nedávno vyslali a Vaši péči svěřili, totiž Daniela Lochara, ...*“⁵⁹ Nadále samozřejmě sledoval proměny mezinárodního dění. S nadějemi sledoval vznik sasko-švédské koalice a saský vpád do Čech. Reakcí na neúspěch této ofenzívy, konkrétně na odchod Sasů z Čech, zejména však na smrt švédského krále Gustava Adolfa, se stal spisek *Renuntiatio mundi (Výhost světu)* z roku 1632 či 1633, vydaný v roce 1633 v Lešně.⁶⁰

Z Polska Komenský odcestoval na pozvání parlamentu roku 1641 do Anglie, kde mu však neutěšené vnitropolitické poměry neumožnily vlastní seberealizaci. Přesto se, alespoň dle tónu dopisu zasláního přátelům v Lešně, Komenskému pobyt na britských ostrovech zamlouval. Zvláště pozitivně hodnotí náboženskou zanícenost místního obyvatelstva: „*Žízeň po slovu Božím je tu tak vystupňována (vůbec nelze říci, že by někdo vzhledem k němu pociťoval nasycenost nebo omrzlost), že ze vznešených stavů přemnozí měšťané, ba i měščíky se věnují jazyku řeckému a hebrejskému, aby sladčeji a bezpečněji čerpali živé vody přímo z pramenů. A nemysli si, že jsou tu jenom jeden, dva doklady tohoto zjevu: mnoho jich je a tato svatá nákaza se šíří den ze dne více.*“⁶¹

Náhradní dočasný pobyt ve Švédsku, spojený s neúspěšnou propagací Komenského pansofických idejí,⁶² a šestiletý pobyt ve Švédsku kontrolovaném pobaltským Elbinku vystřídal opětovný návrat do Lešna. Zde v roce 1648 zastihly Komenského dvě zdrcující zprávy. Zemřela jeho druhá manželka a necelé dva měsíce poté, 24. října, byl podepsán vestfálský mír. Komenského reakcí na podpis vestfálského míru a na obsah následně uzavřených norimberských prováděcích smluv⁶³ z ledna roku 1650 byl další z útěšných

59 KOMENSKÝ, J. A. a RYBA, B., *Sto listů Jana Amose Komenského*, s. 30–31.

60 KUMPERA, J., *Jan Amos Komenský: poutník na rozhraní věků*, s. 294.

61 KOMENSKÝ, J. A. a RYBA, B., *Sto listů Jana Amose Komenského*, s. 50.

62 KOPECKÝ, J.; KYRÁŠEK, J.; PATOČKA, J., *Jan Amos Komenský: nástin života a díla*, s.61.

63 KOMENSKÝ, J. A., *Opera omnia / III. díl, Truchlivý; Listové do nebe; Přemýšlování o dokonalosti*

spisů, nazvaný *Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské*, spis napsaný a poprvé vydaný v roce 1650 v Lešně.⁶⁴ Z roku 1650 potom pochází třetí díl *Truchlivého*, vydaný v roce 1651 taktéž v Lešně.⁶⁵

Z polského Lešna odešel Komenský v roce 1650 do Uher. Náhlý skon jeho podporovatele, sedmihradského knížete Zikmunda Rákocziho, zbavil Komenského možnosti dalšího působení. Ani Komenského návrat do Lešna roku 1654 však neměl dlouhého trvání, v požárem⁶⁶ zničeném městě nebylo možno pobývat. Díky pozvání rodiny Geerů⁶⁷ a podpoře nezištně poskytované ze strany hned několika generací nositelů tohoto jména mohl Komenský strávit několik klidnějších let závěru svého života v Nizozemí (léta 1656–1670). V Amsterdamu Komenský mimo jiné napsal v roce 1660 závěrečný čtvrtý díl *Truchlivého*. Zde bylo toto dílo také vydáno.⁶⁸

V Amsterdamu v roce 1668 Komenský také sepsal dílo *Jedno nezbytné*, který představuje závěr útěšné tvorby Jana Amose. Tento spis není bezprostřední reakcí na konkrétní politickou či osobní událost, jedná se o nadčasové přehlednutí celého života v předtuše blížící se smrti, s hledáním toho „nejpotřebnějšího“, a to navrácením sebe sama k Bohu jako zdroji světla, lásky a života.⁶⁹ O tomto díle se Komenský zmiňuje mimo jiné v listu určeném bratrským seniorům z konce roku 1668. List psaný v Amsterdamu uzavírají následující slova: „*Poroučím prosbám Vašim sebe i toto naše město, v němž se počíná rozlézati nákaza morová. I v sousedství mého obydlí bylo již (v minulém týdnu) několik domů nakaženo a od svých obyvatelů náhle vyprázdněno. Útěchou je, že nejsme odháněni od styku s lidmi ani nejsme v nedostatku léků a jiných nezbytností, jak tomu obvykle bývá u Vás (způsobem málo křesťanským). Staň se vůle Hospodinova: jeho jsme at'*

křesťanské; Nedobytečný hrad; Labyrint světa a ráj srdce; Pres boží; O sirobě; Centrum securitatis. Renuntiatio mundi; Bazuine des genaden jaar; Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské, s. 605.

64 KUMPERA, J., *Jan Amos Komenský: poutník na rozhraní věků*, s. 253.

65 KUMPERA, J., *Jan Amos Komenský: poutník na rozhraní věků*, s. 305.

66 Viz poznámka č. 15 na straně 13 této práce.

67 Komenský na pozvání původně reagoval vyhýbavě, později jej přijal. Ludvíku de Geerovi mimo jiné napsal: „*Předešlého měsíce jsem Ti psal na radu přátel: nyní mne ke psaní vyzývá Tvůj list, jímž mi sám od sebe štědrě nabízíš svou přízeň a poctíváš mne pozváním, abych se jí chopil. Byl bych nevděčný, kdybych vděčně neuznal, že je vtom dílo Boží, jímž si milosrdenství Boží, jak vidím, připravuje cestu, jednak aby bylo pomoheno mně i jiným, jež zloba času vehnala do nouze, kteří však přece jsou připraveni sloužit Bohu a jeho věrným, jednak aby se touto cestou posunuly kupředu snahy, jimiž by se mohly, kde to jen půjde, zacelit rány, jež byly všude církvi zasazeny.*“ KOMENSKÝ, J. A. a RYBA, B., *Sto listů Jana Amose Komenského*, s. 60.

68 KUMPERA, J., *Jan Amos Komenský: poutník na rozhraní věků*, s. 305.

69 KUMPERA, J., *Jan Amos Komenský: poutník na rozhraní věků*, s. 306.

v životě, ať ve smrti.“⁷⁰ Tak ani stín morové rány na samém sklonku života Jana Amose nepohltil světlo víry v srdci bratrského kněze a autora útěšných spisů.

70 KOMENSKÝ, J. A. a RYBA, B., *Sto listů Jana Amose Komenského*, s. 192.

2. Přehled a základní popis celé útěšné tvorby Jana Amose Komenského

2.1. Přehled celé útěšné tvorby Jana Amose

Vedle prací didaktických, pansofických, irénických a dalších, které tvoří mimořádně rozsáhlé dílo J. A. Komenského, zaujímají spisy útěšné výrazné a významné místo.⁷¹ Dávají čtenáři nahlédnout do bolestmi sevřeného srdce, v němž se na pozadí bouřlivé doby odehrává autentický zápas o smysl lidského života a utrpení.

Komenského útěšnou tvorbu tvoří celkem jedenáct útěšných děl, a to: *Truchlivý I–IV* (1623, 1624, 1650, 1660), *Listové do nebe* (1618–1619), *Přemýšlování o dokonalosti křesťanské* (1621–1622), *Nedobytedlný hrad* (1622), *Labyrint světa a ráj srdce* (1623), *Pres boží* (1624), *O sirobě* (1622–1624), *Hlubina bezpečnosti* (1625), *Výhost světu* (1632–1633), *Kšaft umírající matky*, *Jednoty bratrské* (1650) a *Jedno nezbytné* (1668). Uvedené spisy jsou seřazené podle 3. svazku Díla Jana Amose Komenského.

Komenského útěšné spisy představují svým tematickým zaměřením, rozsahem, formou, dobou vzniku i dopadem na čtenářskou obec velice různorodou skupinu literárních děl.

V rovině tematického zaměření je možné Komenského útěšné spisy rozdělit do dvou základních skupin. V první skupině, zahrnující například v této práci dále uvedené spisy *Truchlivý*, *Listové do nebe* a *Kšaft umírající matky*, *Jednoty bratrské*, dominuje vnějšková orientace, tematika národní, nábožensko-politická a sociální. Ve druhé skupině, do níž náležejí spisy *Přemýšlování o dokonalosti křesťanské*, *Nedobytedlný hrad*, *Pres boží*, *O sirobě*, *Centrum securitatis*, *Renuntiatio mundi* a *Jedno nezbytné*, zase převažuje niterný, psychologičtější pojatý pohled přesvědčeného křesťana, vystaveného zkouškám osudu. Zvláštní postavení potom zaujímá *Labyrint světa a ráj srdce*, kde se oba přístupy kombinují navzájem.⁷²

Co do rozsahu nalézáme mezi Komenského útěšnými spisy díla čítající pouhých několik stran textu, jako je například *Přemýšlování o dokonalosti křesťanské*, stejně tak ovšem spisy rozsáhlé, několikadílné, například čtyřdílný spis *Truchlivý*. Svou formou

71 Viz *Chronologický seznam spisů J. A. Komenského*. KOPECKÝ, J.; KYRÁŠEK, J.; PATOČKA, J., *Jan Amos Komenský: nástin života a díla*, s. 254–267. Srov. *Katalog spisů J. A. Komenského*, abecedně seřazených. KUMPERA, J., *Jan Amos Komenský: poutník na rozhraní věků*, s. 199–316.

72 MOLNÁR, A.; SOUSEDÍK, S., *Spisy útěšné, publicistické a informační z let 1617 – 1660*, s. 7.

představují tyto spisy Komenského jako mistra vedení pomyslného dialogu, ovšem též jako autora, který se nevyhýbá literární tvorbě ve formě epištol.⁷³ Některé části textů mají formu modlitby.

Doba vzniku útěšných spisů představuje podstatnou část Komenského života. Za první z útěšných spisů jsou považovány *Listové do nebe*, dílo vzniklé ještě za pobytu ve vlasti, s největší pravděpodobností v letech 1618–1619 ve Fulneku. Čtvrtý, poslední díl *Truchlivého* byl sepsán až v roce 1660, kdy se Komenský nedokázal na základě pro něj nepříznivého vývoje politické situace ubránit pocitu naprostého zoufalství a bezvýchodnosti z nenaplnění životních cílů.⁷⁴ A spis *Jedno nezbytné*, který Komenského útěšnou tvorbu uzavírá, byl napsán v roce 1668, tedy na sklonku jeho života.

Působnost útěšných spisů na čtenářskou obec se jednoznačně odvíjela od toho, zda spis vyšel tiskem a v jakém nákladu. Například o vysoké oblibě spisu *Labyrint světa a ráj srdce* svědčí mimo jiné text známé a oblíbené vystěhovalecké písně: „*Nevzali jsme s sebou nic, po všem veta, jen Bibli kralickou, Labyrint světa.*“⁷⁵ Některé ze spisů se však dochovaly v řadě opisů, což svědčí o jejich vysoké míře popularity navzdory tomu, že nebyly ve formě tiskopisu všem čtenářům k dispozici.

V následujícím textu budou jednotlivé útěšné spisy postupně popsány.

2.2. Základní popis celé útěšné tvorby Jana Amose

2.2.1. Truchlivý

Spis *Truchlivý* je dílem, k němuž se Komenský během svého života opakovaně vracel. Díl první, *Truchlivý, to jest Smutné a tesklivé člověka křesťanského nad žalostnými vlasti a církve bídami naříkání*, a *Truchlivého druhý díl, to jest Rány obnovující a jiskřící se v člověku tesknosti v čas dlouhotrvajících božích metel a těžkostí*, jak znějí jejich plné názvy, byly s časovým odstupem, který již byl konkretizován výše, doplněny o *Truchlivého třetí díl, v němž se zdržuje Řvaní hrdličky v rozsedlinách skalních a skrýši příkré dlouho zustávající* a *Truchlivého díl čtvrtý a ostatní, to jest Smutný hlas zaplášeného*

73 Epištola je definována různým způsobem, zde významově nejlépe odpovídá charakteristika, podle níž se jedná o „nabádavý veřejný list“ – viz KLÍMA, S., *Slovník cizích slov*, s. 145.

74 KUMPERA, J., *Jan Amos Komenský: poutník na rozhraní věků*, s. 308.

75 KLÍMA, S., *Čeští bratři*, s. 100. Tento text je ovšem třeba chápat v symbolické rovině, *Labyrint světa a ráj srdce* byl poprvé vydán až roku 1631 v saské Pírně. Viz KUMPERA, J., *Jan Amos Komenský: poutník na rozhraní věků*, s. 256.

*hněvem božím pastýře k rozplášenému hynoucímú stádu. Ostatní již rady dáním se všechněmi se žehnající.*⁷⁶

Okolnosti vzniku prvních dvou dílů *Truchlivého* popisuje Komenský následujícími výstižnými slovy: „*Když vzrůstalo temno pohrom (roku 1623), a jak se zdálo, nezbyvala žádná naděje na lidskou pomoc nebo radu, jsa zmítán nepopsatelnými úzkostmi a pokušeními, uprostřed noci (kterou jsem již po několika předešlých trávil bez spánku) byl jsem zachvácen neobyčejnou horečkou, volal k Bohu, vyskočil s lože, chopil se bible a modlil, aby nestačí-li útěcha lidská, neopouštěl mne svým nitrem Bůh. Zprvu jsem připadl na Izaiáše, a když jsem se do něho s nářkem začel, začal jsem pociťovati, jak se četbou můj smutek rozplývá. I chopil jsem se péra a jal jsem se zaznamenávati (pro sebe samého, kdyby se hrůzy vrátily, anebo pro jiné zbožné) předešlé své úzkosti a Boží léky proti nim, ony božské sluneční dny, rozbřeskující se k zahánání temnot. Pokročiv pak k jiným prorokům a k ostatním knihám Božího zákona (nezažil jsem v svém životě pokrmu sladšího, než bylo tehdá toto sbírání Božích útěch), shledal jsem, že mám hojnost látky sloužící upokojení mysli v Bohu, a začal jsem ji tříditi v rozmluvy.“⁷⁷ První dva díly *Truchlivého* jsou tedy koncipovány jako dialogy. Sám Komenský tyto díly označil za „*rozmluvy zkormoucené duše*“.⁷⁸ Jan Blahoslav Čapek hodnotil *Truchlivého* jako jedno z nejn timerských děl Komenského.⁷⁹*

V prvním díle zřetelně převládá vyjádření pocitu bezmocnosti. Vedou zde spolu dialog postavy *Truchlivého*, *Rozumu*, *Víry*, v samém závěru na scénu vstupuje i *Kristus*.

Truchlivý, zosobňující poražené české protestanty, si nejprve stěžuje na události, jimiž byl zasažen. K jeho uklidnění se snaží přispět *Rozum*, který jednak nechápe příčinu stavu rozpoložení mysli *Truchlivého*, jednak se snaží na situaci nahlížet z čistě racionálního hlediska, a na tomto základě *Truchlivému* radit. *Truchlivý* však jeho logickou argumentaci nepřijímá a teprve na opakované výzvy *Rozumu* detailně líčí vývoj společenských poměrů. Poté *Rozum* uznává oprávněnost stesků *Truchlivého*, nevzdává se však optimistické vize možného zvratu vývoje situace. *Truchlivý* takovou možnost ale odmítá jako nepravděpodobnou, přičemž argumentuje neustálým zhoršováním situace, utužováním poměrů a stupňujícím se pronásledováním českobratrských církevních představitelů i

76 Rozsáhlost plných názvů Komenského děl není nějakou osobitou zvláštností. Kniha, měla-li uspět na trhu, musela korespondovat s úsilím o barokní monumentalitu, a to již samotným titulem počínaje: „*Jejich názvy měly metaforický obsah, množství sdělení vytvářelo různé prostorové a architektonické celky.*“ PAVLÁT, L., *Tajemství knihy*, s. 134.

77 KOMENSKÝ, J. A. a RYBA, B., *Sto listů Jana Amose Komenského*, s. 249 - 250.

78 MOLNÁR, A.; SOUSEDÍK, S., *Spisy útěšné, publicistické a informační z let 1617 – 1660*, s. 8.

79 ČAPEK, J. B., *Několik pohledů na Komenského*, s. 45.

prostých věřících. Nakonec i Rozum přijímá pod tíhou argumentů Truchlivého jeho stanovisko, odmítá ale jeho touhu po smrti.

Postava Víra se následně snaží Truchlivému napomoci náboženským uchopením problému. Za pomoci častých citátů z *Bible* chce Truchlivého upokojit, ani jí se to však nedaří. Truchlivý se jí naopak svěřuje s pochybností zásadní povahy, a sice s tím, zda je jeho církev skutečnou církví Kristovou. Právě církvi se, alespoň jak dokládá citát z Izajáše, totiž musí vést dobře. I Rozum toto stanovisko podporuje. Víra naopak předkládá biblické citáty dokládající, že pravá církev bude vystavena soužení. „*Tu připadá Truchlivý na myšlenku, že Bůh asi o všem neví, co se na zemi děje, a Rozumu zdá se, že podle toho nemožno uznávat vlastností božích, všemohoucnosti a vševědoucnosti, neděje-li se zde přítrž všemu zlému. Takové rouháníarci Víra odmítá, neboť Bůh také strastmi své vyvolené zkouší. Truchlivý jat jest pochybnostmi o takových zkouškách a nejraději by o tom slyšel od Krista samého, jaký by účel mohlo míti vše takové trápení.*“⁸⁰

Kristus skutečně dle přání Truchlivého přichází, aby smysl pozemského dění objasnil. Ani ve chvílích největšího soužení neopouští své bližní. Rány, které na ně dopadají, nejsou nezasloužené, jsou reakcí na předchozí nepravosti. Jsou dočasným trestem pro vyvolené, po němž bude následovat i trest pro ostatní, tedy nepřátele Truchlivého. V pozemských poměrech ostatně nemůže ani jedna strana doufat v pravé dobro, to je možné až v životě budoucím. Teprve Kristem předložené argumenty Truchlivý přijímá a díky němu obrací svou mysl k Bohu. I tak však ještě v závěrečné kapitole prvního dílu *Truchlivého*, nazvané *Vzdychání Truchlivého nad rozmáhajícím se protivenstvím tesklivého*, zaznívá výzva k Bohu, aby svým zásahem zjednal nápravu: „*Povstaň, Hospodine, ať se nesílí člověk, pust' na ně strach, ať se nesílí národové, že smrtedlní jsou (Žalm 9, v. 20). Povstaň, Bože silný, k toběť jest naděje naše, vynes ruku svou a nezapomínej se nad chudými.*“⁸¹

Postavy Víry a Rozumu vedou s Truchlivým dialog i ve druhém díle. Komenský se při jeho psaní nechal silně inspirovat dílem Justa Lipsia, spisovatele ovlivněného antickými útešnými spisy, zvláště potom díly Cicerovými.⁸² Truchlivý, stížen novými útrapami, shledává opět svou situaci bezvýchodnou, protože kolem sebe pozoruje nejen nesnáze způsobované aktivitami nepřátel, ale i přírodou. Rozum na výčty strastí a běd Truchlivým není schopen najít smysluplnou odpověď. Víra tentokrát poukazuje na trvalost Božích

80 NOVÁK, J. V.; HENDRICH, J., *Jan Amos Komenský: jeho život a spisy*, s. 67.

81 KOMENSKÝ, J. A., *Opera omnia / III. díl, Truchlivý; Listové do nebe; Přemýšlování o dokonalosti křesťanské; Nedobytný hrad; Labyrint světa a ráj srdce; Pres boží; O sirobě; Centrum securitatis. Renuntiatio mundi; Bazuine des genaden jaar; Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské*, s. 63 – 64.

82 NOVÁK, J. V.; HENDRICH, J., *Jan Amos Komenský: jeho život a spisy*, s. 68.

příslibů a zhoršování situace vykládá jako znamení blížícího se naplnění proroctví Starého zákona.

Kristus vstupuje ve druhém dílu do diskuse opět až v samotném závěru, aby přivedl Truchlivého ke smířlivému postoji. To se mu i daří: „*Dobré jest trpělivě očekávajícímu na spasení Hospodinovo, dobré jest muži tomu, kterýž nosí jho jeho, kterýž, by i opuštěn byl, trpělivě se má v tom, což na něj vzloženo, dávaje do prachu usta svá, až by se ukazala naděje. Neboť Pán nezamítá na věčnost, nýbrž zarmoutě, zase se slitovává podlé množství milosrdenství svých, protože netrápí z srdce (Pláč Jer. 3, v. 22 do 34). Hospodine, vyvyšovati tě budeme, nebo činiš předivné věci, rady tvé z dávna uložené jsou pouhá pravda. Ty jsi byl hradem chudému, utočištěm před povodní a zastřením před horkem, hlučení cizozemců tys přetrhl a záhubu ukrutných zastavil.*“⁸³ Druhý díl tedy postrádá výzvy k Bohu, aby zasáhl. Běh věcí, určený Boží vůlí, je Truchlivým přijímán s pokorou a odevzdaností. Dokončení druhého dílu *Truchlivého* je badateli kladeno do roku 1624.

Třetí a čtvrtý díl *Truchlivého* je pojatý oproti prvnímu a druhému odlišně, a to jako modlitba a monolog. Pocit opuštěnosti autora je v nich vystupňován nepříznivým vývojem politické situace.

Ve třetím díle, jenž má modlitební formu, se opět objevuje myšlenka smíření s Boží vůlí jako vyšší formou spravedlnosti, dokladovaná hojnými biblickými citáty, především ze Žalmů a Pláče Jeremiášova. Je zřejmé, že tu jde o Komenského bezprostřední reakci na vestfálský mír, autor jej sepsal v roce 1651.

Čtvrtý díl *Truchlivého*, sepsaný v roce 1660, svým obsahem a charakterem pastýřského listu připomíná *Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské*. Komenský v něm coby duchovní pastýř oslovuje své rozptýlené stádo. „*Pisatel již nedoufá v obrat neblahého osudu Jednoty, věří však chiliasticky v konečné vítězství Páně. Nabádá přesto zbývající rozptýlené souvěrce, aby vytrvali ve své víře až do konce...*“⁸⁴ Závěrečný díl *Truchlivého* je tak literárně uměleckým dokladem nepříznivě se vyvíjejícího osudu českobratrské církve, objektivně zhodnoceného jejím nejvyšším představitelem.

83 KOMENSKÝ, J. A., *Opera omnia / III. díl, Truchlivý; Listové do nebe; Přemýšlování o dokonalosti křesťanské; Nedobytný hrad; Labyrint světa a ráj srdce; Pres boží; O sirobě; Centrum securitatis. Renuntiatio mundi; Bazuine des genaden jaar; Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské*, s. 99 – 100.

84 KUMPERA, J., *Jan Amos Komenský: poutník na rozhraní věků*, s. 306.

2.2.2. Listové do nebe

Jako správce bratrského sboru ve Fulneku, „...*jsa nucen probírat věci a příhody svědomí,*“⁸⁵ musel Komenský opakovaně vyslechnout i řadu stížností, jejichž prvopočáteční příčinou bylo rozdílné majetkové postavení členů obce. Úvahy o této problematice přivedly Komenského až k sepsání spisku *Listové do nebe*.

Spisek *Listové do nebe*, plným názvem *Listové do nebe, v kterýchž chudí a bohatí před Kristem žaloby a stížnosti na sebe vespolek vedou a rozeznání bytí žádají: spolu i s odpovědmi oběma stranám danými, až i s odložením vejpovědi k budoucímu jenerálnímu, nejspravedlivějšímu soudu k jasnému rozeznání mezi stranami*, obsahuje celkem pět dopisů.

Adresátem prvního z dopisů je Kristus, kterému si chudí stěžují na nemilosrdnost a rozmařilý život boháčů. „*Mají mnozí z nich plné stodoly a spižírny, až myši kazí: my mezitím hladem mřeme. Mají plné skříně kožichů, čub, sukni, kabátů, až molové to hryzou: my mezitím odpolu nazí chodíme. Mají plné truhly stříbra a zlata, aniž toho čím užívají, leč že na to hledí: my pak ubozí co s dluhy činiti nevědouce, žádného však milosrdenství založením některým haléřkem užiti nemůžeme.*“⁸⁶ Bohatství však není ze strany chudých předmětem závisti, žaloba poukazuje na nerovnoměrnost rozložení materiálních statků ve společnosti. Stížnost se vztahuje i na výkon veřejné správy, která zaručuje bohatým nižší daně a vyšší míru právní ochrany, a tím vzniklý stav utvrzuje a napomáhá jeho udržení.

Obsahem druhého dopisu je Kristova odpověď chudým. Kristus v ní na základě přirovnání ke dnům v roce a k ovoci na stromě upozorňuje na rozdíly mezi lidmi a jejich schopnostmi. Materiální bída je podle něj stavem z hlediska úsilí o věčné hodnoty spíše prospěšným než škodlivým: „*Zdá-li se vám blahoslavený oněch život ... a vy tím k závisti a nepokoji se vedete, vězte, v čem pravé blahoslavenství náleží, nerozumíte; na to více, co při boháčích jest, než na to, co v nich, hledíce. Zevnitř jest zlato, stříbro, drahé kamení, pěkné roucho; vnitř strach, starost a fresování, hněv a nečistota: hledíte na to, že jsou v rozkošech, a nehledíte, že řídký v nich jest, aby v rozkošech nebledl, neb nehnul, neb neschl.*“⁸⁷ Společenské rozdíly budou odstraněny až na onom světě. I tak však Kristus slibuje, že se chudých ujme a bohaté napomene.

85 KOMENSKÝ, J. A. a RYBA, B., *Sto listů Jana Amose Komenského*, s. 248.

86 KOMENSKÝ, J. A., *Opera omnia / III. díl, Truchlivý; Listové do nebe; Přemýšlování o dokonalosti křesťanské; Nedobytný hrad; Labyrint světa a ráj srdce; Pres boží; O sirobě; Centrum securitatis. Renuntiatio mundi; Bazuine des genaden jaar; Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské*, s. 165.

87 KOMENSKÝ, J. A., *Opera omnia / III. díl, Truchlivý; Listové do nebe; Přemýšlování o dokonalosti křesťanské; Nedobytný hrad; Labyrint světa a ráj srdce; Pres boží; O sirobě; Centrum securitatis.*

Třetí z dopisů je proto adresován bohatým. Těm Kristus připomíná jejich křesťanské povinnosti, zejména milosrdenství k bližnímu, a přikazuje jim pomáhat chudým poskytováním almužen.

Čtvrtý z dopisů zasílají bohatí Kristovi jako odpověď na jeho pokárání. Neutěšený stav chudých považují za následek vlastního (ne)jednání, lenosti: „*Tak tito ustavičně sobě stýší a nařikají nad svou bídou, a aby se z ní vymohli, opravdově předce se nestarajíce: a když jiný za ně platiti a svého dávati nechce, již nevědí, jak se dosti vynářikati nad nelítostivostí lidskou. Ježto měli by nejprvé na svou k sobě nelítostivost nařikati, poněvadž obyčejně na nouzi vlastní vinou přicházejí skrze žrádla, hodování, hry, zahálky a nerozšafnosti: jiní pak, kteříž po rodičích nic neměli, aby také k statečkům nepřicházeli, lenost jedinká bývá příčina.*“⁸⁸

Poslední, pátý dopis adresuje Kristus bohatým i chudým. Vybízí je ke smíření v duchu křesťanství. Obě strany mají žít podle božích příkazů a očekávat zhodnocení svého života při posledním soudu, kde bude definitivně rozhodnuto. Do té doby nemají chudí příliš radikální cestou vznášet své požadavky vůči bohatým a bohatí mají zase vystupovat ne jako vlastníci, ale jako pouzí správci svěřeného majetku. Společnost jako celek má potom očekávat brzký příchod Krista.

2.2.3. Přemýšlování o dokonalosti křesťanské

O obsahu útěšného spisku *Přemýšlování o dokonalosti křesťanské, kterouž Bůh vyvoleným svým v slovu svém ukazuje; Duchem svým vnitř vnuká; a ji v nich k nevypravitedlnému jejich potěšení rozličnými libým i odpornými věcmi rozněcuje a k plnosti přivodí*, nejlépe vypovídá obsah původní předmluvy, adresované první manželce J. A. Komenského, Magdaleně Vizovské. Zde se mimo jiné uvádí: „*Z kteréhož traktátu budeš moci vyrozuměti, že darmo jest na světě sobě, jak by člověk od Boha veden býti chtěl, vybíratí, než že nejlépe jest povolně, byť i s plačky bylo, za Pánem Bohem jíti a všeckno, štěstí i neštěstí, radost i zármutek, smích i pláč s poděkováním z ruky jeho přijímati. Najdeš tam nejedny věci, v nichž se aneb upamatuješ, aneb poučíš, aneb potěšíš, aneb k snášení dalšího kříže nastrojíš, aneb naposledy, jak potěšení toho, k němuž nás po přejití kázně, věříme, navrátí Pán Bůh nás, pobožně užívati naučíš.*“⁸⁹

Renuntiatio mundi; Bazuine des genaden jaar; Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské, s. 169.

88 KOMENSKÝ, J. A., *Opera omnia / III. díl, Truchlivý; Listové do nebe; Přemýšlování o dokonalosti křesťanské; Nedobytedlný hrad; Labyrint světa a ráj srdce; Pres boží; O sirobě; Centrum securitatis. Renuntiatio mundi; Bazuine des genaden jaar; Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské, s. 173.*

89 KOMENSKÝ, J. A., *Opera omnia / III. díl, Truchlivý; Listové do nebe; Přemýšlování o dokonalosti*

Toto rozsahem menší dílo tvoří celkem dvanáct kapitol. Jejich obsahem je postupné rozvíjení a odůvodňování myšlenky o potřebnosti a prospěšnosti křesťanské pokory. Ne pouze věci příjemné, ale i zármutek a těžkosti podle Komenského výkladu a odůvodnění přicházejí od Boha. „*Není zajisté žádný z vyvolených, jehož by do školy kříže neposílal časem Pán Bůh, protože kohož miluje, toho tresce, a švihá každého, kteréhož za syna přijímá (Žid. 12).*“⁹⁰

Pokorné snášení je pro Komenského nejen jedinou možnou reakcí věřícího křesťana na životní útrapy, ale i cestou vedoucí k vlastnímu zdokonalování. Smíření se s vlastním tíživým osudem ovšem nepostačuje, je nutné taktéž překonat veškerou lidskou marnivost a k životním zkouškám přistupovat s čistým srdcem. Tato idea je souhrnně obsažena v samotném závěru spisku: „*A to' jest ta blahoslavená člověka křesťanského v životě tomto dokonalost: vroucí jmenovitě Boha milování: poníženě jemu ve všem oddávání: a rozkošné s nim se v srdci obírání. Šťastná duše, kteráž toho dojde! Nebo se ji tu nebe začíná.*“⁹¹

Ačkoli ve spisku je zdůrazněna především láska k Bohu, součástí křesťanské dokonalosti má být její praktické osvědčování, a to obětavou službou bližnímu.

2.2.4. Nedobytečný hrad

Nedobytečný hrad jméno *Hospodinovo*, k němuž *kdo se koli v svých jakýchkoli souženích a nebezpečstvích utíká, přichráněn a zachován bývá* je, jak Komenský sám napsal, dílem tematicky velmi blízkým *Hlubině bezpečnosti*.⁹² Dobou vzniku je zase *Nedobytečný hrad* blízký spisku *Přemýšlování o dokonalosti křesťanské*, obě díla vznikla v roce 1622. Spis Komenský připsal „*...šlechtné a pobožné matroně, pani D. C., matce mně v Kristu Pánu vzácně milé,*“⁹³ jako jistou formu útěchy v nelehké životní situaci. Toto věnování je třeba dále objasnit. Jedná se zde o Dorotu Cyrillovou, manželku Jana Cyrilla, seniora českobratrské církve, který byl pro svou aktivní účast na korunovaci

křesťanské; Nedobytečný hrad; Labyrint světa a ráj srdce; Pres boží; O sirobě; Centrum securitatis. Renuntiatio mundi; Bazuine des genaden jaar; Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské, s. 191.

90 KOMENSKÝ, J. A., *Opera omnia / III. díl, Truchlivý; Listové do nebe; Přemýšlování o dokonalosti křesťanské; Nedobytečný hrad; Labyrint světa a ráj srdce; Pres boží; O sirobě; Centrum securitatis. Renuntiatio mundi; Bazuine des genaden jaar; Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské, s. 207.*

91 KOMENSKÝ, J. A., *Opera omnia / III. díl, Truchlivý; Listové do nebe; Přemýšlování o dokonalosti křesťanské; Nedobytečný hrad; Labyrint světa a ráj srdce; Pres boží; O sirobě; Centrum securitatis. Renuntiatio mundi; Bazuine des genaden jaar; Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské, s. 223.*

92 KOMENSKÝ, J. A. a RYBA, B., *Sto listů Jana Amose Komenského*, s. 249.

93 KOMENSKÝ, J. A., *Opera omnia / III. díl, Truchlivý; Listové do nebe; Přemýšlování o dokonalosti křesťanské; Nedobytečný hrad; Labyrint světa a ráj srdce; Pres boží; O sirobě; Centrum securitatis. Renuntiatio mundi; Bazuine des genaden jaar; Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské, s. 239.*

Fridricha Falckého za českého krále vypovězen ze země. Shodou okolností se o dva roky později, po svatbě Jana Amose s její dcerou Marií, Dorota stala Komenského tchyní.⁹⁴

Název traktátu *Nedobytedlný hrad* byl Komenským zvolen s odkazem na dva starozákonní texty – *Knihu Přísloví* a *Knihu Žalmů*. Desátý verš osmnácté kapitoly *Knihy Přísloví* uvádí: „*Věže pevná jest jméno Hospodinovo; k němuť se uteče spravedlivý, a bude povýšen.*“⁹⁵ Ve dvaadesátém žalmu lze nalézt toto vyznání: „*Vždy předce k Bohu má se mlčenlivě duše má, od něhoť jest spasení mé. Vždyť předce on jest skála má, mé spasení, vysoký hrad můj, protož nepohnuť se škodlivě.*“⁹⁶ Komenský tyto texty zčásti citoval na titulním listu spisu i v úvodním věnování.

Spis *Nedobytedlný hrad* má celkem šest kapitol. První z nich líčí svět coby místo plné nástrah a nebezpečí. Komenský vypočítává nejrůznější přírodní pohromy a osobní tragédie, před nimiž nemá nikdo pozemského „...jistého útočiště neb skrýše jisté, do níž by před létajícími božskými, ďábelskými, lidskými i vlastními svými a rozličných příhod střelami ustupovati mohl...“⁹⁷ Pochybnost a dočasnost údajných pozemských jistot pak dokazuje Komenský ve druhé kapitole. Záruku spokojeného a klidného života neshledává ani v bohatství, ani v pevných sídlech, ani v přátelství, protože toto vše jsou dočasné, pomíjivé statky.

Třetí kapitola nabízí jako jediné pevné útočiště obrat k Bohu. Jedná se zde tedy o nalezení stejné jistoty, k níž dospívá již postava poutníka v *Labyrintu světa a ráji srdce*. Následující, čtvrtá kapitola však na uvedeném příkladu životního příběhu krále Saula varuje před tím, že ne každému je „nedobytedlný hrad“ otevřen. Útočiště v Bohu v době nesnází nemohou nalézt ti křesťané, kdo „...dokud v bezpečnosti přebývali, Boha nedbali; i nedbá jich v bídě jejich Pán Bůh zase.“⁹⁸ O jistotě trvalého bezpečí v Bohu se jménem Hospodin pojednává kapitola pátá. Konečně závěrečná kapitola se snaží odpovědět na otázku, proč i zaníceně věřící osoby stíhají rány osudu. Komenský toto vysvětluje omezenou lidskou schopností posoudit Boží záměry: „*Jiná jest věc, když lide, jiná když Bůh o věci soud činí.*“⁹⁹

94 KUMPERA, J., *Jan Amos Komenský: poutník na rozhraní věků*, s. 271.

95 *Knihy Přísloví* 18, 10. In *Bibli svatá: podle posledního vydání kralického z roku 1613*, s. 589.

96 *Knihy žalmů* 62, 3. 7. In *Bibli svatá: podle posledního vydání kralického z roku 1613*, s. 533.

97 KOMENSKÝ, J. A., *Opera omnia / III. díl, Truchlivý; Listové do nebe; Přemýšlování o dokonalosti křesťanské; Nedobytedlný hrad; Labyrint světa a ráj srdce; Pres boží; O sirobě; Centrum securitatis. Renuntiatio mundi; Bazuine des genaden jaar; Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské*, s. 241.

98 KOMENSKÝ, J. A., *Opera omnia / III. díl, Truchlivý; Listové do nebe; Přemýšlování o dokonalosti křesťanské; Nedobytedlný hrad; Labyrint světa a ráj srdce; Pres boží; O sirobě; Centrum securitatis. Renuntiatio mundi; Bazuine des genaden jaar; Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské*, s. 249.

99 KOMENSKÝ, J. A., *Opera omnia / III. díl, Truchlivý; Listové do nebe; Přemýšlování o dokonalosti*

2.2.5. Labyrint světa a ráj srdce

Původní název tohoto díla zněl *Labyrint světa a luthauz srdce*, na *Labyrint světa a ráj srdce*¹⁰⁰ ho změnil sám Komenský u příležitosti druhého vydání, k němuž došlo v roce 1663 v Amsterdamu.¹⁰¹ Dílo bylo věnováno Karlu staršímu ze Žerotína, jemuž autor vděčil za poskytnutí možnosti v neklidných dobách pobývat ještě několik let v českých zemích. Komenský *Labyrint světa a ráj srdce* popsal jako knihu „...velmi užitečného obsahu, popisující omyly, závratí marnosti a trampoty všech lidí (všeho věku, pohlaví, stavu, řádu, zaměstnání, i hodností) a líčící živými barvami a rozmanitými symboly, jak nikde není pravého klidu, leda připustí-li kdo k sobě vírou Krista a spojí nerozdvojitelným poutem lásky jej s sebou a sebe s ním.“¹⁰² Sám považoval *Labyrint světa a ráj srdce* za nábožensko-vzdělávací traktát,¹⁰³ což však není příliš v souladu s častým výskytem alegorií a postav s typizovaným jednáním.

Spis obsahující 54 kapitol lze myšlenkově rozdělit do dvou částí (*Labyrint světa a ráj srdce*).

Obsahem první části díla je líčení cesty mladého poutníka, který prochází světem, aby zároveň odhaloval jeho podvod a klam. Průvodcem v putování mu je Všežvěd (Všudybud), personifikace Rozumu, a Mámení (Mámil), nasazující poutníkovi růžové brýle, které ho mají vzdálit opravdovému poznání a donutit ho přijmout konvenční vidění světa. Zpoza brýlí je však poutník schopen vnímat skutečnou realitu, takže se nenechá falešnými představami zlákat. Svět odhaluje jako místo lži, kvaltování, tesknosti a bídy, a to jak v odlišných životních etapách, tak v nejrůznějších životních rolích.¹⁰⁴ Komenský nechává poutníka seznámit se s různými společenskými vrstvami, profesemi, s manželským stavem, školským systémem a náboženstvími. Ani dosažení plného materiálního zabezpečení není zárukou nalezení lidského štěstí. Na hradě Moudrosti odhaluje poutník taktéž veškeré lidské poznání jako nedostačující. Pohanští filozofové, dokonce ani král Šalomoun nemají lék na neduhy tohoto světa. I Šalomoun, vzor starozákonní moudrosti, se nechal oklamat

křesťanské; Nedobytný hrad; Labyrint světa a ráj srdce; Pres boží; O sirobě; Centrum securitatis. Renuntiatio mundi; Bazuine des genaden jaar; Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské, s. 255.

100 Plným názvem *Labyrint světa a ráj srdce to jest Světélé vymalování, kterak v tom světě a věcech jeho všechněch nic není než matení a motání, kolotání a lopotování, mámení a šalba, bída a tesknost, a naposledy omrzení všeho a zoufání: ale kdož doma v srdci svém sedě a jediným Pánem Bohem se uzavírá, ten sám k ravému a plnému mysli upokojení a radosti že přichází.*

101 KUMPERA, J., *Jan Amos Komenský: poutník na rozhraní věků*, s. 256.

102 KOMENSKÝ, J. A. a RYBA, B., *Sto listů Jana Amose Komenského*, s. 252.

103 KOPECKÝ, M., *Komenský jako umělec slova*, s. 21.

104 KOMENSKÝ, J. A., *Opera omnia / III. díl, Truchlivý; Listové do nebe; Přemýšlování o dokonalosti křesťanské; Nedobytný hrad; Labyrint světa a ráj srdce; Pres boží; O sirobě; Centrum securitatis. Renuntiatio mundi; Bazuine des genaden jaar; Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské, s. 350.*

Istivou královnou světa: „*To vidouce, které k svedení Šalomouna vyslány byly, Přívětivost, Úlisnost a Rozkoš, převezmouce i filosofy, Mamona etc., obracely se k těmto, aby se pamatovali a mírněji sobě počínali, radíc: že poněvadž nejmoudřejší ze všech Šalomoun, rozum svůj poddal a řádům světa, jak to tu každý vidí, obvyklá, proč oni vytrhovati se a přesto mudrovati mají?*“¹⁰⁵ V poslední kapitole *Labyrintu* s názvem *Poutník z světa utéci chce* oba průvodci poutníka opouštějí, když ten po odhození brýlí mámení spatřuje veškeré hrůzy světa a bídu života s nářkem umírajících. K smrti vyděšený, již beztak světem zklamaný, poutník se obrací k Bohu a prosí jej o smilování: „*Ach kéž jsem se nikdy nenarodil! Kéž jsem nikdy skrze bránu života neprošel, jestliže po všech světa marnostech nic než temnostem a hrůzám těmto za podíl býti mám! Ach Bože, Bože, Bože; Bože jestliže jaký Bůh jsi, smiluj se nade mnou bídým!*“¹⁰⁶ Tím končí první část díla a dějová linie přechází v náboženský traktát (*Ráj srdce*).

Ve druhé části díla poutník na Boží výzvu odchází do svého srdce, kde se setkává s Kristem, pravým průvodcem. Ten mu nahrazuje Všeověda a Mámení. Vnitřní obrácení, i když je v prvé řadě dílem Božím, ovšem vyžaduje také poutníkuv souhlas. Kristova láska teprve pak přivádí poutníka k bytostné proměně. Kristus poutníkovi předává nová křídla symbolizující nejen modlitby, které tvoří most spojující poutníkovu srdce s milovaným Spasitelem, ale i touhu po nebeských věcech. Vzácný dar nabízí se slovy: „*Synu, já na dvou místech bydlím; na nebi v slávě své, a na zemi v srdci zkroušeném. A ty od toho času chci, aby také dvojí obydlí měl; jedno zde doma, kdež jsem i já s tebou býti připověděl: druhé u mne v nebi, kamž aby se vznášeti mohl, ... budeš moci, kdy budeš chtít, ke mně proletnouti, a tak ty se mnou a já s tebou rozkoše míti.*“¹⁰⁷ Kristus předává poutníkovi také nové *perspicille* neboli brýle, které ho mají chránit před šalbami a marnostmi světa, přičemž obruba brýlí představuje Slovo boží a sklo Ducha svatého. Namísto všech knih doporučuje Kristus poutníkovi *Bibli* jako knihu, v níž jsou obsažena *všecka artes*, tedy všechna umění a vědění. *Bible* má ale sloužit zejména k poznání samého Krista. Poutník proměněný Boží láskou se stává součástí neviditelné církve pravých křesťanů, těšící se spolu s nimi ze skutečné svobody Božích dětí. Pán Bůh sice chce mít svoje *dítky* svobodné,

105 KOMENSKÝ, J. A., *Opera omnia / III. díl, Truchlivý; Listové do nebe; Přemýšlování o dokonalosti křesťanské; Nedobytečný hrad; Labyrint světa a ráj srdce; Pres boží; O sirobě; Centrum securitatis. Renuntiatio mundi; Bazuine des genaden jaar; Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské*, s. 364.

106 KOMENSKÝ, J. A., *Opera omnia / III. díl, Truchlivý; Listové do nebe; Přemýšlování o dokonalosti křesťanské; Nedobytečný hrad; Labyrint světa a ráj srdce; Pres boží; O sirobě; Centrum securitatis. Renuntiatio mundi; Bazuine des genaden jaar; Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské*, s. 366.

107 KOMENSKÝ, J. A., *Opera omnia / III. díl, Truchlivý; Listové do nebe; Přemýšlování o dokonalosti křesťanské; Nedobytečný hrad; Labyrint světa a ráj srdce; Pres boží; O sirobě; Centrum securitatis. Renuntiatio mundi; Bazuine des genaden jaar; Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské*, s. 373.

ale nikoli svévolné. Proto Komenský vyzdvihuje nade všechna světská práva dvojpríkázání lásky, naplňující požadavky Desatera, jako směrovku pro život. Mezi pravými křesťany, kteří se ve svém životě řídí láskou, panuje duch pokoje a jednoty. Tito křesťané jsou schopni žít podle křesťanského ideálu i navzdory útokům světa, neboť Bůh je jejich pavézou. Poutník pod vedením Krista dospívá nakonec k poznání, že pravá moudrost spočívá v odevzdání se do Boží vůle a že tou nejvyšší hodnotou je život ve společenství s Bohem, Dárcem pokoje a bezpečí: „*Odříkám se nebe i země, jen at' tebe mám: sebe mi jen neodpírej, dosti mám, na věky věků neproměnně dosti mám na tobě samém. Duše i tělo mé plěše k tobě, Bohu živému: ach skoro-liž pak půjdu, abych se ukázal před obličejem tvým? Kdy chceš, Pane Bože můj, vezmi mne, ted' jsem, hotově stojím: zavolej, kdy chceš, kudy chceš, jak chceš. Půjdu, kam poručíš, činiti budu, co rozkážeš. Duch tvůj spravuj mne a ved' mezi osídly světa jak po rovné zemi, a milosrdenství tvé sprovázej mne po cestách mých, a proved' skrze tyto ach tesklivé temnosti světa až k věčnému světlu.*“¹⁰⁸

Labyrint světa a ráj srdce je jedním z mnoha alegorických zobrazení hledání lidské identity. Touto problematikou se nezabýval pouze Komenský. Vzorem se mu stala díla německého luteránského teologa a politika Johanna Valentina Andreae,¹⁰⁹ konkrétně jeho alegorické spisy *Bloudění cizince ve vlasti* a *Křesťanský občan*.¹¹⁰ Komenského dílo se však od ostatních odlišuje zřetelně autobiografickým rázem. Komenský v *Labyrintu světa a ráji srdce* popisuje to, co sám nejlépe zná.

Labyrint světa a ráj srdce Komenský průběžně dále přepracovával a doplňoval o nové odstavce a kapitoly. Konečná podoba díla tak pochází až z roku 1663.¹¹¹

Vrcholné Komenského umělecké dílo *Labyrint světa a ráj srdce*, které již Palacký považoval za nejlepší dílo starší české literatury, je jeho nejznámějším a nejvydávanějším českým spisem.

108 KOMENSKÝ, J. A., *Opera omnia / III. díl, Truchlivý; Listové do nebe; Přemýšlování o dokonalosti křesťanské; Nedobytný hrad; Labyrint světa a ráj srdce; Pres boží; O sirobě; Centrum securitatis. Renuntiatio mundi; Bazuine des genaden jaar; Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské*, s. 397.

109 Komenský a Andreae přes občasné neshody spolu dlouhodobě udržovali písemný kontakt. Komenský si jeho názorů velmi vážil, například v dopise z 22. srpna 1647 uvádí: „*Můj Valentine, muži Boží, kéž bys do mne a do všeho mého viděl tak jasně, jako vidí ten, který vidí vše. [...] Již nyní si Tě volím mezi přední budoucí posuzovatele, mají-li jednou má dílka spatřiti světlo. Bez Tvého vědomí a bez porady s Tebou nic z větších prací nepůjde na veřejnost, jestliže jen poznám, že nepohrdáš přátelstvím počatým v Kristu. Dej mi tedy, prosím, věděti, abych o tom mohl míti jistotu.*“ - KOMENSKÝ, J. A. a RYBA, B., *Sto listů Jana Amose Komenského*, s. 158. Po požáru v Lešně Komenský usilovně sháněl spisy tohoto autora, aby z nich mohl opět čerpat. Magnu Hesenthalerovi napsal: „*Kup je za jakoukoli cenu a pošli mi je!*“ - KOMENSKÝ, J. A. a RYBA, B., *Sto listů Jana Amose Komenského*, s. 210.

110 HEŘMÁNEK, P., *Doslov*, s. 262.

111 KOMENSKÝ, J. A., *Opera omnia / III. díl, Truchlivý; Listové do nebe; Přemýšlování o dokonalosti křesťanské; Nedobytný hrad; Labyrint světa a ráj srdce; Pres boží; O sirobě; Centrum securitatis. Renuntiatio mundi; Bazuine des genaden jaar; Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské*, s. 399.

2.2.6. Pres boží

Neobvyklý název tohoto spisku ¹¹² je odvozen od citátu z *Pláče Jeremiášova*: „*Pošlapal Pán všechny mé silné uprostřed mne, svolal proti mně zástupy, aby potřel mládence mé, tlačil zajisté Pán jako presem pannu dceru Judskou.*“ ¹¹³ Takový pres, tedy utrpení seslané na člověka, je podle vyústění vůdčí myšlenky spisku dokladem neustálé péče Boha o člověka, kterého chce Bůh zformovat podle své vůle. ¹¹⁴ Spisek je podle všeho věnován Kateřině Žerotínové, manželce Karla staršího ze Žerotína.

Úvahu o smyslu utrpení sesílaného na člověka Komenský otevírá exkurzem do starozákonního textu. Vysvětluje užitá symbolická přirovnání a uvádí popisované události v historickém kontextu. Z četby těchto pasáží by si měl podle autora čtenář odnést dvojí ponaučení. První se týká původu utrpení: „*Rozumějmež tedy my také, že nynější naše trápení, války, loupeže, nátiskové, vypovídání, drahoty, hladové, žalářové a rozličná ukrutenství, kteráž se nad těly i dušemi našimi provodí, nic nejsou než boží (boží pravím, a ne nětčí) nás presování.*“ ¹¹⁵ Druhé se týká smysluplnosti podstupovaného utrpení: „*Řemeslník zajisté když věc do presu běře, proto to činí, aby ji posloužil, aby čímž býti má, byla; sobě pak aby odtud náležitý užitek přivedl. Tak jistotně Pán Bůh svým nás v kříži presováním nám i sobě užitku hledá.*“ ¹¹⁶

Osoby podstupující utrpení jsou ovšem vystaveny pokušení presu odolávat, neustupovat mu. Toto je podle Komenského nežádoucí postoj. Pres boží má vést člověka k trpělivému vyčkávání budoucího obratu a k pokání. Utrpení tak má být naopak zdrojem potěšení, neboť je dokladem Božího zájmu: „*Potěšení náposledy odtud máme toto: Jedno, že když se v presu kříže vidíme, jistotu toho, že Bůh o nás péči má, máme. Nebo okolo které věci se řemeslník s presem, kladivem, hoblíkem, pilníkem zatáčí, o té jistá naděje jest, že z ní čistého nětco udělati strojí: které pak nechává v koutě ležeti, ta aneb bez užitku ležeti zustane, aneb do konce shnije, zezří a na nic přijde.*“ ¹¹⁷

112 Celý název zní *Pres boží to jest Kratičké rozvážení slov Jeremiáše proroka: Tlačil Pán presem Pannu, dceru jůdskou: v kterémž se cíle a užitečnosti trápení a zámůtků při pobožných vyhledává a považuje.*

113 *Pláč* 1, 15. In *Bibli svatá: podle posledního vydání kralického z roku 1613*, s. 719.

114 ŘÍČAN, R., *Jan Amos Komenský - muž víry, lásky a naděje*, s. 24.

115 KOMENSKÝ, J. A., *Opera omnia / III. díl, Truchlivý; Listové do nebe; Přemýšlování o dokonalosti křesťanské; Nedobytedlný hrad; Labyrint světa a ráj srdce; Pres boží; O sirobě; Centrum securitatis. Renuntiatio mundi; Bazuine des genaden jaar; Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské*, s. 420.

116 KOMENSKÝ, J. A., *Opera omnia / III. díl, Truchlivý; Listové do nebe; Přemýšlování o dokonalosti křesťanské; Nedobytedlný hrad; Labyrint světa a ráj srdce; Pres boží; O sirobě; Centrum securitatis. Renuntiatio mundi; Bazuine des genaden jaar; Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské*, s. 421.

117 KOMENSKÝ, J. A., *Opera omnia / III. díl, Truchlivý; Listové do nebe; Přemýšlování o dokonalosti křesťanské; Nedobytedlný hrad; Labyrint světa a ráj srdce; Pres boží; O sirobě; Centrum securitatis. Renuntiatio mundi; Bazuine des genaden jaar; Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské*, s. 423.

2.2.7. O sirobě

Na okolnosti vzniku tohoto útěšného spisu, v úplném názvu *O sirobě to jest O potracování přátel, ochránců a dobrodinců, co a jak žalostná jest ta příhoda, odkud a proč přichází, co v ní činiti a čím se těšiti i jak se k smutným a osiřalým chovati náleží*, Komenský vzpomíná v jednom z dopisů Petru Montanovi: „Když mi byla smrtí vyrvána družka života (1622) a brzy potom prvorozený synek zahynul morem, vznikla mi příležitost uvažovati *O s i r o b ě* útěchou pro sebe a pro četné tehdejší vdovy, sirotky a pastýře zbavené jejich církvi.“¹¹⁸ Jedná se tedy o dílo vycházející jak z prožitku osobních, tak společenských tragédií.

Dílo má celkem osmnáct kapitol. Komenský v něm téma siroby pojímá přísně logicky, čehož je dokladem jím samotným vytvořená suma,¹¹⁹ tematické členění obsahu. Siroba má různé formy a různé příčiny. Komenský tak oslovuje ty, kdo ztratili životní partnery, tedy vdovce a vdovy, rodiče, kteří ztratili své děti, vrchnost bez poddaných i poddané bez vrchnosti. Jak bylo již výše uvedeno, Komenský bezpochyby osobně těžce nesl své odloučení od náboženské obce, proto věnoval značnou pozornost i problematice odloučení prostých věřících od kněží a naopak.¹²⁰

Za zdaleka nejtěžší formu siroby je Komenským považována ztráta víry v Boha. Odvrat od Boha je Komenskému ztrátou naděje na věčný život. Proto by se člověk stíhaný i největším utrpením neměl odvracet od Boha: „*Ach přeneš'astní sirotci: jichž žádný tvor nepolituje, ani se Bůh nad nimi neslituje. Ach žalost, ach nevypravitedlná bída! Bože, smiluj se nad námi živými ještě a nedejž na tu strašlivou věčnou sirobu přicházeti. Bože, pro milosrdenství své! Bože, přijmiž nás časně na milost, Bože, buď a zustávej nám v životu i v smrti laskavým otcem a my poslušnými dověrnými dítkami tvými neproměnitelně, pro Ježíše Krista, Syna tvého, v Duchu svatém!*“¹²¹

2.2.8. Centrum securitatis (Hlubina bezpečnosti)

Plný název tohoto spisu zní *Centrum securitatis, to jest Hlubina bezpečnosti aneb Světlé vymalování, jak v samém jediném Bohu a pokorném se jemu na všecku jeho vůli*

118 KOMENSKÝ, J. A. a RYBA, B., *Sto listů Jana Amose Komenského*, s. 249.

119 Viz KOMENSKÝ, J. A., *Opera omnia / III. díl, Truchlivý; Listové do nebe; Přemýšlování o dokonalosti křesťanské; Nedobytedlný hrad; Labyrint světa a ráj srdce; Pres boží; O sirobě; Centrum securitatis. Renuntiatio mundi; Bazuine des genaden jaar; Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské*, s. 465.

120 Viz oddíl 1.2. Osobní východisko Komenského útěšné tvorby 1. kapitoly této práce.

121 KOMENSKÝ, J. A., *Opera omnia / III. díl, Truchlivý; Listové do nebe; Přemýšlování o dokonalosti křesťanské; Nedobytedlný hrad; Labyrint světa a ráj srdce; Pres boží; O sirobě; Centrum securitatis. Renuntiatio mundi; Bazuine des genaden jaar; Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské*, s. 464.

oddání a poddání všechna dokonalá přítomného života bezpečnost, pokoj a blahoslavenství náleží. Komenský k obsahu tohoto spisu sám napsal: „*V něm jsem ukázal, jak se všechny věci lidské točí v kole a jak všichni, kdož se svěřují krajnostem věcí, nutně jsou spolu uchvacováni, bolestně zmitáni a roztrháváni, takže nakonec vypadnou a hynou; naproti tomu v jediném Bohu, věčném středu věcí, že je věčný klid a jistota před zánikem; to se v knize znázorňovalo diagramem a dokazovalo na příkladech.*“¹²² Dílo bylo věnováno polskému šlechtici Rafaelu Leszczyńskému jako výraz vděku za poskytnutí útulku příslušníkům Jednoty bratrské na jeho panství v Lešně.¹²³ Jisté pochybnosti ohledně datace vzniku *Hlubiny bezpečnosti* pramení z dopisu Komenského Petru Montanovi, kde uvádí, že dílo vzniklo již roku 1622, z charakteru díla však vyplývá, že jde o spis mladší, vzniklý, jak bylo již jednou výše uvedeno, v roce 1625.¹²⁴

Spis *Hlubina bezpečnosti* je možné vnímat jako další rozvíjení myšlenek obsažených v *Lybyrintu světa*, zejména potom jeho druhé části.¹²⁵ Komenský v něm používá dvojí přirovnání.

Prvním přirovnáním, použitým hned v první kapitole spisu, je přirovnání světa ke stromu, jehož jednotlivé viditelné součásti mají svůj skutečný základ v neviditelných, nemateriálních, božských kořenech. „*Tak v světě, co vidíme, jest nebe, země, moře a rozliční v nich tvorové: což pak nevidíme, ale tomu všemu za základ státi rozumíme, Bůh jest, tajná, ukrytá, smyslům nepochopitelná bytnost, avšak bez níž svět státi nemůže, ba ani se státi nemohl. Za tím, cokoli jest na stromě, až do toho nejmenšího pupence, všechno z kořene, ne odjinud pochází. [...] Tak z Boha, věčného toho kořene, vyplývá bytnost: ta se dělí na duchovní a tělesnou, a tak vždy dále až do té poslední osobné bytnosti jedné každé věci.*“¹²⁶

Druhým přirovnáním, užitým ve druhé kapitole, je přirovnání světa ke kolu otáčejícímu se okolo božského středu. Veškeré nedokonalosti a útrapy lidstva jsou výsledkem porušení přirozeného pohybu pomyslného kola kolem středu. Harmonie člověku chybí, a jedinou příčinu tohoto stavu musí člověk hledat sám v sobě: „*jest pak samosvojnost, když člověk, Bohem a řádem jeho svázán býti sobě zošklivě, sám chce býti:*

122 KOMENSKÝ, J. A. a RYBA, B., *Sto listů Jana Amose Komenského*, s. 249.

123 KOMENSKÝ, J. A., *Opera omnia / III. díl, Truchlivý; Listové do nebe; Přemýšlování o dokonalosti křesťanské; Nedobytný hrad; Labyrint světa a ráj srdce; Pres boží; O sirobě; Centrum securitatis. Renuntiatio mundi; Bazuine des genaden jaar; Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské*, s. 555.

124 Viz oddíl 1.2. Osobní východisko Komenského útěšné tvorby 1. kapitoly této práce.

125 KUMPERA, J., *Jan Amos Komenský: poutník na rozhraní věků*, s. 209.

126 KOMENSKÝ, J. A., *Opera omnia / III. díl, Truchlivý; Listové do nebe; Přemýšlování o dokonalosti křesťanské; Nedobytný hrad; Labyrint světa a ráj srdce; Pres boží; O sirobě; Centrum securitatis. Renuntiatio mundi; Bazuine des genaden jaar; Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské*, s. 483.

*sám svůj totiž rádce, svůj vůdce, sám svůj opatrovník, sám svůj pán, sumou sám svůj bůžek. To jest začátek všeho zlého.“*¹²⁷

Za dané situace je jediným možným východiskem pro člověka jako obyvatele hmotného světa, jeho hmotné vazby ovšem projevy vlastního duchovního života překonávajícího, návrat k Bohu, a to hned několikerým způsobem: vírou, spravedlností a ctnostným životem. Na základě řady příkladů nalézáných v textech *Starého i Nového zákona* Komenský vyzdvihuje tři „strážné“ správné cesty k Bohu: bedlivost, pokoru a modlitby.¹²⁸

2.2.9. Renuntiatio mundi (Výhost světa)

Renuntiatio mundi (plným názvem *Renuntiatio mundi to jest Výhost světa, kterýmž jeden z utrápených, skrz práčata světa prohnáných, kolotáním rozličným zmatených, avšak do centrum milosrdenství božího již zase uvedených a Bohu na všecku jeho vůli cele oddaných, nehodných Ježíše Krista služebníků ode všech nepobožných, zemstvím čenichajících a v tělesných žádostech pohřížených do světa synů zjevně se odděluje*) je výrazem Komenského pesimistického pohledu na svět po nesplnění nadějí vkládaných do sasko-švédské koalice. Spisek byl původně samostatným, Komenský jej dodatečně připojil k *Hlubině bezpečnosti*.

Obě díla jsou si sice tematicky blízká, co do formy však odlišná. *Hlubina bezpečnosti* je nábožensko-filozofickým traktátem, racionálně a systematicky předkládajícím argumenty ve prospěch autorova výkladu, *Renuntiatio mundi* je oproti tomu „...vášnivým výpadem, napsaným formou veřejného prohlášení a svým podáním se blížící formě pamfletu.“¹²⁹

Komenský spatřuje v materiálním světě pouze negativa: „*Podiž tedy sem na světlo, mrzutá potvoro, zpotvořený světe, ať tě, jak krásný jsi, spatříme. Slyš, světe! Ty, světe, jsi veliká satanova peleš; pyšného Lucipera pyšný hrad; nadutého Belzebuba plný modlářství chrám; nečistého svodníka Asmodea nečistý domek; hltavého Plutona a Mamony nenasycené pastviště, vražedlného pekelného loupežníka, tisíciřemeslného podvodníka lsti*

127 KOMENSKÝ, J. A., *Opera omnia / III. díl, Truchlivý; Listové do nebe; Přemýšlování o dokonalosti křesťanské; Nedobytný hrad; Labyrint světa a ráj srdce; Pres boží; O sirobě; Centrum securitatis. Renuntiatio mundi; Bazuine des genaden jaar; Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské*, s. 499.

128 KOMENSKÝ, J. A., *Opera omnia / III. díl, Truchlivý; Listové do nebe; Přemýšlování o dokonalosti křesťanské; Nedobytný hrad; Labyrint světa a ráj srdce; Pres boží; O sirobě; Centrum securitatis. Renuntiatio mundi; Bazuine des genaden jaar; Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské*, s. 543.

129 KOMENSKÝ, J. A., *Opera omnia / III. díl, Truchlivý; Listové do nebe; Přemýšlování o dokonalosti křesťanské; Nedobytný hrad; Labyrint světa a ráj srdce; Pres boží; O sirobě; Centrum securitatis. Renuntiatio mundi; Bazuine des genaden jaar; Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské*, s. 556.

*a lži plná škola; nezřízených žádostí dráždidlo; a tak duší lidských za bídné marnosti tržiště; lep těla; udice duše; zoufalosti nástraha; zatracení vnada; proud všecko zachvacující, vír do sebe vchumrlávající, jezero nečistoty, moře nepokojů a propast zahynutí.“*¹³⁰

Východiskem pro skutečného křesťana je za této situace pro Komenského pouze obrat k Bohu. Křesťanu „...*hned vyskočiti a jadrně k nebi (bezpečnými božími cestami, v stráži a průvodu anjelů kráčeje) pospíchatí sluší...*“¹³¹ V úplném závěru spisku pak Komenský vyzývá Krista k opětovnému příchodu na zem a souzení nepravostí. Komenského příklon k chiliasmu, podporovaný mystickými vizemi jeho přátel, však nebyl přijímán ani jeho příznivci.¹³²

2.2.10. Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské

Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské: kterýmž (v národu svém a obzvláštnosti své dokonávajíc) svěřené sobě někdy od Boha poklady mezi syny a dědice své rozděljuje, je spiskem pocházejícím z jednoho z nejobtížnějších období existence Jednoty bratrské, kdy se Komenský jako biskup Jednoty zaobíral myšlenkami na rozpuštění organizace a její splynutí s místními evangelickými církvemi. Bratrská synoda nakonec rozhodla o pokračování v samostatné existenci, *Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské* byl však již, byť anonymně, vydán. Komenský se k jeho autorství přihlásil až o deset let později.¹³³

Spis je sepsán formou alegorické závěti. Matka, Jednota bratrská, odkazuje svým členům, ostatním církvím i celému českému národu své duchovní bohatství.

Spis není kšaftem, tedy závětí, pouze svým názvem. Jako skutečná závět se jeho text otevírá výčtem jmen osob Svaté Trojice, tedy Boha Otce, Syna i Ducha svatého. Jednota bratrská coby umírající matka nahlíží na všechny pozemské záležitosti jako na věci dočasné, plné chyb a omylů. Bezchybnými nejsou ani její potomci. Někteří se své matce odcizili, vytrvali při ní jen nemnozí. Věrné matka utěšuje, nevěrné vybízí k pokání a obratu: „*Pokání pak a modlitby takové vám poroučím, jakéž Bůh poroučel v čas velikého*

130 KOMENSKÝ, J. A., *Opera omnia / III. díl, Truchlivý; Listové do nebe; Přemýšlování o dokonalosti křesťanské; Nedobytný hrad; Labyrint světa a ráj srdce; Pres boží; O sirobě; Centrum securitatis. Renuntiatio mundi; Bazuine des genaden jaar; Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské*, s. 550.

131 KOMENSKÝ, J. A., *Opera omnia / III. díl, Truchlivý; Listové do nebe; Přemýšlování o dokonalosti křesťanské; Nedobytný hrad; Labyrint světa a ráj srdce; Pres boží; O sirobě; Centrum securitatis. Renuntiatio mundi; Bazuine des genaden jaar; Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské*, s. 553.

132 KUMPERA, J., *Jan Amos Komenský: poutník na rozhraní věků*, s. 188.

133 KUMPERA, J., *Jan Amos Komenský: poutník na rozhraní věků*, s. 254.

*rozhněvání svého: aby se všickni k Hospodinu obraceli celým srdcem svým, a to s postem a s plačem i s kvílením, roztrhující srdce svá, nejen roucha svá.*¹³⁴

Ve spise jsou zmíněny i jiné církve. Jednotu polskou Komenský vyzdvihuje za to, že poskytla svým druhům z českých zemí v nejtěžších dobách útočiště. Varuje ji však před svody tohoto světa, vůči kterým se nezdá být dostatečně odolná. Římská církev je ve spise líčena jako macecha evangelíků. Helvetská a německá evangelická církev jsou organizacemi, které ve vlastním zájmu potřebují projít úspěšným reformním procesem. Německé církvi chybí lepší řád a kázeň a důkladnější nauka o ospravedlnění. Helvetská církev se potřebuje více přiblížit lidem, méně hloubat o Božích tajemstvích. Všechny křesťanské církve bez rozdílu by měly usilovat o větší svornost a vzájemné propojení: „*Všechněm pak spolu jednotám křesťanským odkazuji roztoužení se po jednomyslnosti a smíření se a spojení v víře a lásce k jednotě ducha. O byt' duch ten, kteréhož mně zpočátku hned udělil byl Otec duchů, přejíti mohl na všechny vás, abyšte tak srdečně toužily, jak jsem já toužila po sjednocení v pravdě v křesťanství se všechněmi vzývajícími jmeno Kristovo v pravdě!*“¹³⁵

Závěr závěti se věnuje českému národu, jemuž loučící se matka, Jednota bratrská, odkazuje mimo jiné lásku k pravdě v duchu M. Jana Husa, svatou Bibli k dobrému vzdělání a k slávě Boží, též péči o milý otcovský jazyk. Poselství k českému národu obsahuje i tak hojně citovaný výraz naděje v budoucí obrat: „*Věřímť i já Bohu, že po přejití vichřic hněvu, hříchy našimi na hlavy naše uvedeného, vláda věcí tvých k tobě se zase navrátí, ó lide český.*“¹³⁶

2.2.11. Unum necessarium (Jedno nezbytné)

Plný název tohoto posledního z útěšných spisů zní: *Jedno nezbytné vědět, co člověk skutečně potřebuje v životě, ve smrti i po smrti, které ne nezbytnými věcmi světa znavený a k jednomu nezbytnému se uchylující stařec J. A. Komenský, v sedmdesátém sedmém roce svého věku předkládá světu k úvaze.* Název je odkazem na Ježíšův výrok, zařazený do desáté kapitoly Lukášova evangelia: „*Marta, Marta, pečlivá jsi, a rmoutíš se při mnohých*

134 KOMENSKÝ, J. A., *Opera omnia / III. díl, Truchlivý; Listové do nebe; Přemýšlování o dokonalosti křesťanské; Nedobytečný hrad; Labyrint světa a ráj srdce; Pres boží; O sirobě; Centrum securitatis. Renuntiatio mundi; Bazuine des genaden jaar; Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské*, s. 597.

135 KOMENSKÝ, J. A., *Opera omnia / III. díl, Truchlivý; Listové do nebe; Přemýšlování o dokonalosti křesťanské; Nedobytečný hrad; Labyrint světa a ráj srdce; Pres boží; O sirobě; Centrum securitatis. Renuntiatio mundi; Bazuine des genaden jaar; Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské*, s. 602.

136 KOMENSKÝ, J. A., *Opera omnia / III. díl, Truchlivý; Listové do nebe; Přemýšlování o dokonalosti křesťanské; Nedobytečný hrad; Labyrint světa a ráj srdce; Pres boží; O sirobě; Centrum securitatis. Renuntiatio mundi; Bazuine des genaden jaar; Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské*, s. 602.

věcech. Ale jednohoť jest potřebí. Mariať dobrou stránku vyvolila, kterážto nebude odjata od ní.“¹³⁷

Komenského spis považoval německý filozof J. G. Herder a po něm i jiní za jeho nejkrásnější dílo. Komenský jej napsal na sklonku svého života v předtuše smrti, srdcem překypujícím vroucím náboženským citem. Kniha svým odmítavým postojem k dogmatismu a důrazem na niternou zbožnost a mravnost je velmi blízká pietismu.

V řazení tohoto díla mezi útěšné spisy nepanuje úplná shoda, například Kumpera ho do této skupiny nezařazuje,¹³⁸ naopak autorský kolektiv *Otázek současné kmenologie* útěšný charakter tohoto díla výslovně zdůrazňuje.¹³⁹ Spis je věnován Ruprechtovi Falckému, synu bývalého českého krále Fridricha Falckého. Komenský zřejmě očekával, že Ruprecht bude z titulu své funkce intervenovat ve věci uvolnění finanční pomoci Jednotě bratrské. O okolnostech vzniku spisu *Jedno nezbytné* Komenský svým bratrům ve víře napsal: „Uvažoval jsem ... a napadlo mne jako látka ne nevhodná napsati *U n u m n e c e s s a r i u m*, to jest probrati otázku, čeho jest potřebí v životě a ve smrti i po smrti.“¹⁴⁰

Co je tedy dle Komenského tím, co je pro život nezbytné? Především je to potřeba sebezpytování. Člověk musí dříve, než bude chtít napravovat ostatní, napravit sebe. Předpokladem k tomu je ovšem sebezpoznání a sebeovládání. Komenský se tak přihlašuje k sokratovskému ideálu hledajícího filozofa, na rozdíl od něj se však hlásí k opoře ve víře. Být moudrý pro něj znamená umět se stýkat „...s věcmi, s lidmi a s Bohem.“¹⁴¹ Filozofický pohled tedy musí být podle Komenského nutně doplněn i náboženstvím, což ve spise mimo jiné dotvrzuje citátem z *Bible* „...bázeň boží se stává počátkem moudrosti (Př 1,7).“¹⁴² Komenský takovýto postoj přirovnává spolu s vroucí modlitbou a meditací nad *Písmem* k Ariadnině niti, schopné člověka vyvést z bludiště labyrintu.

Moudrost není ovšem, jak Komenský ve spise opakovaně připomíná, sama o sobě zárukou ocenění ze strany společnosti. Řada myslitelů se snažila svět uspořádat k lepšímu, a neuspěla. Úsilí o nápravu musí být, v souladu s titulem spisu, provázeno odlišením nezbytného od nepodstatností. „*Nejprostší, nejsnadnější a nejbezpečnější způsob obnovy (reformationis) by totiž byl, kdybychom odstranili věci ne nezbytné a rádi se spokojili jen*

137 *Evangelium S. Lukáše* 10, 41. 42. In *Biblii svatá: podle posledního vydání kralického z roku 1613*, s. 74.

138 KUMPERA, J., *Jan Amos Komenský: poutník na rozhraní věků*, s. 307.

139 BEČKOVÁ-RINGESOVÁ, M. a kol., *Otázky současné kmenologie*, s. 141.

140 KOMENSKÝ, J. A. a RYBA, B., *Sto listů Jana Amose Komenského*, s. 291.

141 KOMENSKÝ, J. A., *Jedno nezbytné*, s. 99.

142 KOMENSKÝ, J. A., *Jedno nezbytné*, s. 100.

s nezbytnými.“¹⁴³ Tím nezbytným je Komenskému orientace veškerého lidského snažení směrem k Bohu a k jeho vedení.

Spis *Jedno nezbytné* obsahuje řadu podnětů, v nichž pravidlo o jednom nezbytném nalézá svůj ohlas. Komenský ve spisu vyjádřil mimo jiné své mírové stanovisko. Podle Jana Amose nemůže být svět změněn k lepšímu násilím. Proto války jako projev nelidskosti a zvířecosti mají být odmítnuty a všechny spory tak projednávány na mírových poradách.¹⁴⁴ Čtenáře zaujme také Komenského poukaz k prvotnímu náboženství, které první člověk přijal od svého Tvůrce: „*Hle to bylo celé náboženství před Zákonem a po Zákonu, chápat Boha vírou, objímat ho láskou a držet se ho nadějí! To je totiž to jedno trvale nezbytné, záviset na svém Bohu myšlením a rozumem, vůlí a citem i svou snahou a všemi silami.*“¹⁴⁵ Návrat k prvotnímu náboženství obnovenému v Ježíši Kristu představuje podle Komenského univerzální lék na všechny náboženské zmatky.

V desáté kapitole spisu Komenský takto načrtnutou optikou přehlíží vlastní život. Přiznává řadu neúspěchů, nepochopení, nakonec s důvěrou odevzdává sebe sama do rukou Božích a vzdává díky svému Spasiteli: „*Vzdávám ti díky, Pane Ježíši, vůdce a dokonavatele mé víry, který jsi mne, neopatrného poutníka, bloudícího na tisíci rozcestích a nekonečně zdržovaného vedlejšími pracemi a překážkami, dovedl přece tak daleko, že před hranicemi nebeské vlasti mám už jen překročit Jordán smrti a brzy budu uprostřed krás blažené vlasti.*“¹⁴⁶

143 KOMENSKÝ, J. A., *Jedno nezbytné*, s. 155.

144 KOMENSKÝ, J. A., *Jedno nezbytné*, s. 131.

145 KOMENSKÝ, J. A., *Jedno nezbytné*, s. 135.

146 KOMENSKÝ, J. A., *Jedno nezbytné*, s. 170–171.

3. Literární žánr útěšná tvorba

Jan Amos Komenský samozřejmě nebyl prvním autorem, který se věnoval tvorbě útěšných spisů. Již v době jeho působení náležel tento literární žánr mezi žánry s bohatou historií a formami projevů. Pro vytvoření ucelenější představy o kontextu, v němž se Komenského útěšné spisy nalézají, a o jejich specifiku bude proto bezpochyby přínosné se jak s hlavními Komenského předchůdci, tak i s obsahem jejich děl seznámit.

Pro lepší přehlednost budou následně uvedené informace rozřazeny do čtyř oddílů, z nichž první tři pojednají o útěšné tvorbě v období antiky, patristiky a středověku. Tato období se sice navzájem časově překrývají, představují ale natolik významné mezníky ve vývoji tohoto literárního žánru, že podobné dělení lze nalézt i v odborné literatuře podrobně se zabývající tímto tématem.¹⁴⁷ Čtvrtý závěrečný oddíl vyzdvihne teologické východisko a praktický cíl Komenského útěšných spisů.

3.1. Útěšná tvorba období antiky

S literárními projevy reagujícími na komplikované životní situace a tíživé životní události se setkáváme již v klasickém období řecké filozofie. Jeden ze žáků Platonovy Akademie, filozof Krantor, sepsal někdy na přelomu čtvrtého a třetího století před naším letopočtem traktát nazvaný *O žalu*.¹⁴⁸ Dílo bylo určeno k útěše zoufalého otce, který přišel o své dítě. „*Tento spisek, ve středověku proslulý, ovlivnil buď přímo nebo nepřímo další útěšné spisky, týkající se smrti; nám se dochoval pouze v několika zlomcích a víme o něm ze zmínek a citací u pozdějších řeckých autorů.*“¹⁴⁹

V helénistické době vzniklá škola stoicismu vnesla do útěšné tvorby racionální pohled na prožívané utrpení coby následek nepochopení nadosobního řádu světa. Vše ve světě se odehrává v souladu s vůlí boha, děje se tedy nutně a spravedlivě.¹⁵⁰ Je tedy projevem nemoudrosti trápit se a tesknit nad tím, co se přihodilo. Skutečně moudrý člověk žije ve shodě s přírodou, to znamená, že jedná ve shodě s řádem světa. Dosahuje tak duševního klidu,¹⁵¹ a když už ne klidu, tedy alespoň lhostejně trpí.¹⁵² K obtížné životní situaci je proto třeba přistupovat s pověstným „stoickým“ nadhledem a odstupem.

147 Viz např. NECHUTOVÁ, J., *Úděl a útěcha*.

148 V originále *Peri penthús*.

149 NECHUTOVÁ, J., *Úděl a útěcha*, s.12.

150 NEFF, V., *Filosofický slovník pro samouky neboli Antigorgias*, s. 378.

151 Tento postoj Řekové označovali ataraxia.

152 Lhostejné trpění bylo Řeky nazýváno apatheia.

Ani konkurenční škola epikureismu nevnímala bezmezný žal trpícího jako projev jeho duševní vyspělosti. Všeobecně známý Epikurův výrok, podle něhož když jsme my, není smrt, a když je smrt, pak nejsme my, v sobě nese pobídku dosažení duševního klidu poznáním skutečné podstaty věcí. Nač proto tesknit, když se nás smrt ve skutečnosti nikdy netýká?

Řecká filozofie klasického a helénistického období tedy odkázala autorům písicím v následujících staletích dostatek základních východisek, z nichž bylo možné při tvorbě útěšných textů čerpat. Jedním z neúspěšnějších na tomto poli byl římský eklektik Marcus Tullius Cicero. „*Cicero považuje konsolační působení, utěšování přátel spisky a dopisy, přímo za občanskou povinnost (officium), což souviselo s jeho angažovaným občanským a politickým životem. Za krize římské republiky zejména jeho korespondence odráží snahu utěšit přátele ve ztrátě svobody, ve smrti blízkých, kteří zahynuli v bitvách, poskytnout jim útěchu ve vyhnanství nebo při ztrátě politického a občanského postavení.*“¹⁵³

Cicero sepsal monotematicky laděný útěšný spis s příznačným názvem *Útěcha*,¹⁵⁴ ten se ale bohužel do současné doby nedochoval. Naštěstí se však dochovaly Ciceronovy jednotlivé sentence s útěšným obsahem. Tak byla nepochybně pozůstalým těch, kdo zemřeli při bojových střetnutích, věnována následující útěšná slova: „*Běh života je krátký, běh slávy věčný. Protože všem je určena smrt, je lepší darovat život vlasti než čekat, až si ho příroda vezme.*“¹⁵⁵ Nedocenění zase mohli hledat útěchu v následující sentenci: „*Opravdová a moudrá velikost ducha soudí, že čest spočívá v činech, ne ve slávě. Kdo je závislý na úsudku nezkušeného davu, nemůže být počítán mezi velké muže.*“¹⁵⁶ Univerzální útěšnou platnost pak má například následující Ciceronovo tvrzení: „*Jen hlupáci se trápí tím, že si připomínají prožité zlo, kdežto mudrcům působí potěšení minulé dobro obnovené příjemnou vzpomínkou. Je v naší moci pohřbit nepříjemné zážitky věčným zapomenutím a těšit se příjemnou a libou vzpomínkou na chvíle šťastné.*“¹⁵⁷

Cicero byl však pouze jedním z více římských autorů věnujících se útěšné tvorbě. Psaním útěšných textů se také zabýval kupříkladu filozof, učitel a vychovatel Lucius Annaeus Seneka¹⁵⁸ nebo „filozof na trůnu“, stoik Marcus Aurelius.¹⁵⁹ Již na pomezí antické a křesťanské konsolace se pak pohybuje římský státník a filozof Anicius Manlius

153 NECHUTOVÁ, J., *Úděl a útěcha*, s. 22.

154 Latinsky *Consolatio*.

155 BAHNÍK, V., *O lásce, přátelství a štěstí*, s. 14.

156 BAHNÍK, V., *O lásce, přátelství a štěstí*, s. 48.

157 BAHNÍK, V., *O lásce, přátelství a štěstí*, s. 60.

158 Viz např. *Úvod*. In SENEKA, L. A., *Seneka vychovatel a utěšitel*, s. 4.

159 NECHUTOVÁ, J., *Úděl a útěcha*, s. 24.

Severinus Boethius, který, ač sám náboženským přesvědčením křesťan, svou *Útěchu z filozofie* koncipuje jako příslušník názorově rozrůzněného, pomalu zanikajícího antického světa.

3.2. Útěšné spisy z období patristiky

Během prvních staletí našeho letopočtu došlo k radikální proměně postavení křesťanství. Z původně okrajové a opakovaně pronásledované náboženské skupiny se stalo křesťanství vedoucím státním náboženstvím římského impéria. Teologické a filozofické vyjádření křesťanského učení bylo nejprve v období apologetiky hledáno za pomoci antické filozofie, později, v období systematiky, docházelo k postupnému budování vlastních církevních doktrín.

Útěšná tvorba byla aktuální zejména během první etapy patristiky, v období apologetiky. Křesťané bývali vystavováni ze strany římského státu řadě nespravedlivých nařčení, a na základě nich také pronásledováni. To pochopitelně vyvolávalo zvýšenou poptávku po útěšné tvorbě. Ta svým charakterem jednak navazovala na konsolace antického světa, zároveň však čerpala z nového zdroje – biblických textů. Zejména Ježíšův osobní příběh, jeho ukřižování a zmrtvýchvstání, se stal zdrojem útěchy prvních křesťanů.

Rané křesťanské konsolace se opíraly o řadu úryvků, čerpaných zejména z *Nového zákona*. Snad nejpopulárnější *Druhá epistola Korintským* od apoštola Pavla například obsahuje následující často citovaný příslib: „*Požehnaný Bůh a Otec Pána našeho Jezukrista, Otec milosrdenství, a Bůh všelikého potěšení. Kterýž těší nás ve všelikém soužení našem, abychom i my mohli potěšovati těch, kteříž by byli v jakémkoli soužení, a to tím potěšením, kterýmž i my potěšeni jsme od Boha. Nebo jakož se rozhojňují utrpení Kristova na nás, tak skrze Krista rozhojňuje se i potěšení naše. Nebo buďto že soužení jsme, pro vaše potěšení a spasení soužení jsme, kteréž se působí v snášení týchž trápení, kteráž i my trpíme; buďto že potěšováni býváme, pro vaše potěšení a spasení potěšování býváme. A naděje naše jest pevná o vás. Poněvadž víme, že jakož jste účastníci utrpení, tak také i potěšení.*“¹⁶⁰

Prvním křesťanům byla vlastní představa brzkého druhého příchodu Ježíše Krista, zaslíbeného na více místech v evangeliích,¹⁶¹ o což se opíraly také texty útěšné tvorby. Jak

160 *Druhá epistola S. Pavla k Korintským* 1, 3.–7. In *Biblií svatá: podle posledního vydání kralického z roku 1613*, s. 183.

161 Např. *Evangelium S. Lukáše* (21, 32.): „*Amen pravím vám, že nepomine věk tento, až se toto všecko stane.*“ In *Biblií svatá: podle posledního vydání kralického z roku 1613*, s. 88.

se však toto zaslíbení v následujících letech nenaplnovalo, pozměnil se i obsah konsolací. Hlavní předěl představuje tvorba Aurelia Augustina, vůdčí postavy období systematiky. V kázání mu připisovaném se již vytrácí chiliastický náboj, naopak převládá výzva k trpělivému vyčkávání a odevzdání se do Boží vůle. „*To neříkám proto, že by někdo na sebe měl vztáhnout ruku buď aby se zabil proti vůli Boha Stvořitele nebo aby vyhnal duši z pohostinství a příbytku svého těla. Ale říkám to, aby člověk, je-li povolán buď on sám nebo jeho blízký, vesele a radostně kráčel, a těm, kdo odcházejí, aby přál jejich štěstí. Neboť toto je podstatou křesťanské víry: po smrti očekávat pravý život, po odchodu doufat v opětný příchod.*“¹⁶²

3.3. Útěšná tvorba ve středověku

Středověké útěchy kontinuálně navazují na tvorbu antických a raně křesťanských autorů. Zájem o antické podoby konsolací vzrůstá s nástupem renesance, k zásadní změně charakteru útěšné tvorby zde ovšem po celé období nedochází.¹⁶³ Významnými středověkými autory konsolací jsou například Alcuin z Yorku, Bernard z Clairvaux nebo Jean Gerson. První z jmenovaných je autorem útěšného listu adresovaného Karlu Velikému, z tvorby Bernarda z Clairvaux se zase dochoval útěšný spis reagující na smrt jednoho z jeho cisterciáckých bratří. Jean Gerson byl kancléřem pařížské univerzity a jedním z účastníků kostnického koncilu. Jeho útěšná tvorba byla jednak reakcí na tehdejší krizový stav katolické církve, jednak na osobní nouzi autora.¹⁶⁴

Výše uvedený základní přehled literárního žánru útěšné tvorby tedy umožňuje Komenského útěšné spisy vnímat jako dílčí součást tvorby s dlouhou tradicí. Komenského jako mimořádně nadaného autora spojuje s ostatními autory útěšných spisů nespokojenost se společenskými poměry a vlastní tíživá životní situace. Komenský byl však navíc, a to ho od ostatních autorů útěšných spisů odlišuje, osobností pohybující se souhrou okolností v různorodém kulturním prostředí a v co do rychlosti společenských zvrátů komplikovaném období. Není proto divu, že i tyto aspekty se do Komenského útěšné tvorby promítají, což umožní pohlížet na jeho útěšnou tvorbu pod různými zornými úhly.

Zdeněk Kalista tak například ve své knize *Tvář baroka* opakovaně upozorňuje na údajnou blízkost idejí katolické mystiky s Komenským popisovanou cestou duše

162 NECHUTOVÁ, J., *Úděl a útěcha*, s. 96.

163 NECHUTOVÁ, J., *Úděl a útěcha*, s. 112.

164 NECHUTOVÁ, J., *Úděl a útěcha*, s. 120.

k Bohu.¹⁶⁵ Komeniolog J. B. Čapek zase vyzdvihuje Komenského jako význačného představitele reformačního směru uměleckého, který označuje jako biblismus a poukazuje na velké množství výrazových prostředků, literárních forem i na vznešený patos, které Komenský čerpal z *Písma*, z jeho českého kralického překladu.¹⁶⁶ Jiní autoři se zase zamýšlejí nad rozdíly mezi útěšnou tvorbou Komenského a útěšnou tvorbou jiných období, nad tím, zda vůbec a do jaké míry Komenského útěšné spisy skutečně zastupují tvorbu tohoto žánru: „*Ani Labyrint, ani první dva díly Truchlivého nejsou spisy útěšnými v tom smyslu, jako byly starověké „consolationes“.* Nejblíže ke konsolacím mají svým tématem a jeho ztvárněním *Pres a O sirobě, od nichž vede výrazné příbuzenství jednak zpět, k Listům do nebe z r. 1619 ..., jednak dopředu, ke Kšaftu z r. 1650 ... a k předsmrtné vskutku útěšné úvaze o jediném potřebném, ke spisu Unum necessarium z r. 1668.*“¹⁶⁷ Takto formulovaná stanoviska se pravděpodobně v budoucnosti stanou ještě předmětem dalších diskusí odborníků.

Ve větší míře by mohlo přispět do diskuse i stanovisko teologické, týkající se východiska a cíle Komenského útěšné tvorby. V následujícím oddíle se jej pokusím alespoň částečně přiblížit.

3.4. Komenského útěšné spisy a jejich teologické východisko a cíl

Komenského útěšné spisy svým duchovním a myšlenkovým obsahem pramení z křesťanské reformační teologie a z jejího primárního zdroje – *Bible*, jejímž velkým a intimním znalcem Jan Amos bezesporu byl.¹⁶⁸ Spisy jsou hojně dokládány biblickými citacemi a parafrázemi i odkazy na Knihu knih. To, jaký význam *Bibli* přikládal Komenský i ve svých útěšných dílech, dosvědčují slova ze šesté kapitoly spisu *Jedno nezbytné*: „*Říkám, že první a pro člověka bible nanejvýš nezbytné je být přesvědčen, že tato kniha byla Bohem dána nám vyhnaným z ráje za tím účelem, aby se nám důtklivě připomínala naše pošetilost, když opouštíme Boha, pramen života, i naše neštěstí do něhož se tak vrháme, a konečně boží milosrdenství, které se nabízí všem přicházejícím k rozumu. Je to proto kniha nanejvýš nezbytná, jaké se nepodobá žádná jiná pod sluncem – jedinečný*

165 Viz např. KALISTA, Z., *Tvář baroka: poznámky, které zabloudily na okraj života, skicář problémů a odpovědí*, s. 38.

166 ČAPEK, J. B., *Několik pohledů na Komenského*, s. 34.

167 BEČKOVÁ-RINGESOVÁ, M. a kol., *Otázky současné komeniologie*, s. 141.

168 O niterném přilnutí Jana Amose k biblickému textu i o svobodě vůči jeho liteře svědčí Komenského dílo věnované *Písmu* s názvem *Manuálík aneb jádro celé biblí svaté*. *Manuálík* obsahující promyšlený výtah z *Bible* i z apokryfní literatury byl zpracován Komenským již v roce 1623, tiskem vyšel teprve v roce 1658. Viz ŘÍČAN, R., *Jan Amos Komenský: muž víry, lásky a naděje*, s. 21.

*ochránce a prostředek pro poznání, jak uniknout věčné záhubě a znovu získat věčný život a spásu.*¹⁶⁹

Komenský rozvíjí kompozici svých útěšných děl podle pravidla čtyř homiletických aspektů, které již dříve doporučil sledovat při výkladu biblického textu. Jedná se o aspekty: naučení, napomenutí, výstraha a potěšování. Tak Komenský při interpretaci Jeremiášova prorockého slova, které zvolil za biblický základ a vodítko pro sepsání útěšného díla *Pres boží*, uvádí: „*Kteráž slova (jako i jiná všecka, kteráž Duch s. kdy vynesl) rozváží-li se, naučení, napomenutí, výstrahu i potěšení v sobě obsahují. Čehož chceme-li se v nich dobrati, musíme je bedlivě nejprve rozebrati a vyrozuměti.*“¹⁷⁰ Homiletické pravidlo se nám dochovalo ve spisu, sepsaném Komenským, s názvem *Zpráva a naučení o kazatelství*.¹⁷¹ ¹⁷² Úzké sepětí mezi homilií a útěšným spisem potvrzuje i útěšně zvěstný záměr společný oběma literárním útvarům, a to, že pouze v Bohu lze nalézt spolehlivý zdroj záchrany časné i věčné. Takto nastíněná souvislost mezi homilií a útěšným spisem inspirovaným biblickým textem dokládá Komenského odhodlání naplnit poslání pastýře prostřednictvím útěšných děl i poté, co mu byl stabilní výkon duchovenské a kazatelské služby znemožněn. Na uměleckou hodnotu Komenského kázání i na blízkost homilie a útěšné literatury Jana Amose poukázal literární historik a myslitel J. B. Čapek: „*Ve svých vlastních projevech kazatelských Komenský ukázal nezapomenutelně, jak má vypadat duchovní slovo, které je zároveň prožehnuto silou básnickou. To již je oblast Komenského prózy, která je pro svého autora příznačná jako projev nejen vědecký, ale i umělecký.*“¹⁷³

Komenský otevírá ve spisech vlastní cestu útěchy otázkou po příčinách utrpení a zla, jemuž bylo nekatolické obyvatelstvo vystaveno. Po jejím zodpovězení, že se tak děje z Božího dopuštění v rámci Božího plánu s člověkem a světem v předvečer paruzie¹⁷⁴, se

169 KOMENSKÝ, J. A., *Jedno nezbytné*, s. 108–109.

170 KOMENSKÝ, J. A., *Opera omnia / III. díl, Truchlivý; Listové do nebe; Přemýšlování o dokonalosti křesťanské; Nedobytný hrad; Labyrint světa a ráj srdce; Pres boží; O sirobě; Centrum securitatis. Renuntiatio mundi; Bazuine des genaden jaar; Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské*, s. 418.

171 Spis *Zpráva a naučení o kazatelství* jako příručka pro kazatele obsahoval nástin kazatelské teorie a praxe, byl sepsán Komenským už v roce 1620 anebo 1621. Spis navazuje na českobratrskou tradici (Jan Blahoslav, Bartoloměj Justin, Jan Gerson) a také na reformační homiletickou literaturu (N. Hemmingsen, Ph. Melancton a J. H. Alsted). Viz KUMPERA, J., *Jan Amos Komenský: poutník na rozhraní věků*, s. 314.

172 Na uvedený spis pojednávající o homiletickém pravidle aplikovaném v Komenského útěšné tvorbě odkazuje Molnár v komentáři k dílku *Pres boží*. Viz KOMENSKÝ, J. A., *Opera omnia / III. díl, Truchlivý; Listové do nebe; Přemýšlování o dokonalosti křesťanské; Nedobytný hrad; Labyrint světa a ráj srdce; Pres boží; O sirobě; Centrum securitatis. Renuntiatio mundi; Bazuine des genaden jaar; Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské*, s. 425.

173 ČAPEK, J. B., *Několik pohledů na Komenského*, s. 28.

174 Paruzie (par – einai = být při) je řecké slovo pro to, co křesťané označují druhým příchodem Krista. Viz RAHNER, K. a VORGRIMLER, H., *Teologický slovník*, s. 278.

Jan Amos pokouší ukázat svým čtenářům cestu, jak tíživou situaci unést a překonat. Komenský ve své pokoře, vědom si prostředkující role na cestě útěchy, odkazuje slovy *Písma* k Pastýři nejvyššímu, a to k Bohu, jenž v Kristu Ježiši může nabídnout tu nejúčinnější útěchu¹⁷⁵ a pomoc. Kristus Spasitel (Slovo, které se stalo tělem) poznal lidský příběh dokonale a tudíž ví, čím člověk v kritických časech prochází a jaké jsou jeho nejniternější pocity, což Komenský dokládá např. ve spisu *O sirobě*: „*Bůh v Kristu ... na světlo dává, zda by komu v jeho osiření a jakémkoli zámutku ku potěšení, poučení, napomenutí, výstraže prospěti co mohl. K čemuž pomoci své uděliti rač pravý ten a jediný smutných potěšitel a vdov ochránce a sirotků otec, Bůh náš požehnaný na věky věků, amen.*“¹⁷⁶ Biblický obraz pastýře a stáda, ilustrující Boží láskyplný vztah ke svému lidu, je v Komenského útěšných spisech častý a významný. Jan Amos jej mimo jiné použil k vyjádření své vlastenecké a duchovně pastýřské naděje: „...*až přestanou lijáky, až se objeví v naší zemi květy a nastane čas prořezávat révu (Pís 2), Bůh dá svému stádu pastýře podle svého srdce, kteří nepasou sami sebe, ale stádo Páně.*“¹⁷⁷ Pro současného čtenáře by obraz stáda mohl vyvolat představu tupé a manipulovatelné masy, nicméně význam obrazu pastýře a stáda tím není nijak umenšen v jeho původním záměru. Starostlivá péče pastýře o stádo je totiž současně starostlivou péčí o každou ovečku v ovčinci (podobenství o ztracené ovci – Mt. 18, 10. – 14).¹⁷⁸ Pastýřská pareneze¹⁷⁹ s sebou přináší v útěšných spisech výzvu k následování Ježíše Krista, které podle slov Komenského spočívá „*v plném Boha milování*“, „*v plnění a snášení všeliké vůle boží*“ a „*v ostříhání přikázání božích*“, abychom „*k sloužení a pomáhání bližnímu ochotni byli*“.¹⁸⁰ Cesta pastýřské pareneze tak vyúsťuje v ideál a požadavek křesťanské dokonalosti, jejíž podstatnou součástí je pohotovost k bratrské vzájemné pomoci.

175 Útěcha ve smyslu útěšných spisů spočívá v duchovním povzbuzení, které překonává stav tísně a současně zakládá nový počátek, tím posiluje a prohlubuje život víry, lásky a naděje.

176 KOMENSKÝ, J. A., *Opera omnia / III. díl, Truchlivý; Listové do nebe; Přemýšlování o dokonalosti křesťanské; Nedobytný hrad; Labyrint světa a ráj srdce; Pres boží; O sirobě; Centrum securitatis. Renuntiatio mundi; Bazuine des genaden jaar; Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské*, s. 431.

177 KOMENSKÝ, J. A., *Jedno nezbytné*, s. 162.

178 *Bibli svatá: podle posledního vydání kralického z roku 1613*, s. 22.

179 „*Pareneze (z řečtiny – přípověď) je biblické slovo, jež vytyčuje podstatné hledisko křesťanského kázání (a vůbec zvěstování); není pouze poučováním, ale zjevujícím se příchodem zvěstované omilostněné skutečnosti jako osvobození, útěchy, uschopnění a umožnění jejího přijetí, jako výzvy a úkolu, jako zákona, který skutečnost milosti vyžaduje, a přitom dává sílu k jeho naplnění.*“ - RAHNER, K. a VORGRIMLER, H., *Teologický slovník*, s. 278.

180 KOMENSKÝ, J. A., *Opera omnia / III. díl, Truchlivý; Listové do nebe; Přemýšlování o dokonalosti křesťanské; Nedobytný hrad; Labyrint světa a ráj srdce; Pres boží; O sirobě; Centrum securitatis. Renuntiatio mundi; Bazuine des genaden jaar; Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské*, s. 203.

Komenský se v útěšné literatuře projevuje nejen jako znalec lidské duše a myslitel hlubokého ponoru, ale také jako obdivuhodný literát. Útěšná tvorba Jana Amose je krásným a vzácným uměleckým plodem a zároveň dokladem Komenského reformačního biblismu a nás proto nepřekvapuje, když J. B. Čapek řadí velkého Moravana do galerie vrcholných představitelů tohoto směru, spolu s J. S. Bachem v hudbě, Rembrandtem v malířství a Miltonem v poezii.¹⁸¹

181 ČAPEK, J. B., *Několik pohledů na Komenského*, s. 34.

4. Literární a teologická analýza vybraného útěšného spisu J. A. Komenského

Je obtížné vybrat si mezi Komenského útěšnými spisy jeden, který by měl být podroben podrobnější literární a teologické analýze. Svým způsobem je každý ze spisů zajímavý, neboť obsahuje poselství aktuální ať už pro jednotlivce v konkrétní životní situaci, nebo pro celou společnost v určité fázi jejího vývoje. Volba nakonec padla na spis *Listové do nebe*, protože pojednává o tématu, jež se nepodařilo uspokojivě vyřešit ani ve stoletích následujících. Otázka ekonomické a z ní vyplývající společenské nerovnosti je aktuální i dnes, na počátku jednadvacátého století.

Dílo *Listové do nebe* bylo sepsáno ve formě epištol, tedy, jak bylo již výše definováno, ve formě nabádavých veřejných, dnes bychom řekli otevřených dopisů.¹⁸² Jako epištoly jsou v kralickém překladu *Nového zákona* označeny listy apoštolů určené nejrůznějším adresátům.¹⁸³ *Listové do nebe* mají adresáty celkem tři – Krista, chudé a bohaté.

Listové do nebe mají kromě formy epištol též formu sporu. „*Forma sporu byla ve středověkém písemnictví nejen českém, ale i jiných národů značně oblíbená, a proto i častá. Byly to nejrůznější spory, sváry, hádání nebo jen rozmlouvání. [...] Obě tyto formy, formu sporu a formu epistolární, spojil Komenský v Listech do nebe neobyčejně důvtipně a zdařile.*“¹⁸⁴

Inspiraci k napsání *Listů do nebe* Komenskému poskytl řecký sofista Lúkiános Samosatský.¹⁸⁵ Latinský překlad jeho satiry *Listy Kronovi*, pořízený Erasmem Rotterdamským, ale i český překlad, vydaný Oldřichem Velenským, měl Komenský k dispozici. Jiným podnětem mu mohl být též spisek Bartoloměje Paprockého z Hlohov, nazvaný *Rozmlouvání aneb hádání chudého člověka s bohatým*.¹⁸⁶ Z řad příslušníků Jednoty bratrské potom vzešly *Lamentace země moravské*, obviňující z útisku chudších katolické i nekatolické pány bez rozdílu vyznání.¹⁸⁷

Listy do nebe tedy představují dílo významné zejména z hlediska vývoje epistolografického žánru,¹⁸⁸ ale nejen z něj. Zvláště některé pasáže obsažené v dopise

182 Viz poznámka č. 73 na straně 25 této práce.

183 Viz *Biblií svatá: podle posledního vydání kralického z roku 1613*.

184 PLESKOT, J., *Fulnecké intermezzo Jana Amosa Komenského*, s. 103 - 104.

185 KUMPERA, J., *Jan Amos Komenský: poutník na rozhraní věků*, s. 183.

186 KOMENSKÝ, J. A., *Opera omnia / III. díl, Truchlivý; Listové do nebe; Přemýšlování o dokonalosti křesťanské; Nedobytečný hrad; Labyrint světa a ráj srdce; Pres boží; O sirobě; Centrum securitatis. Renuntiatio mundi; Bazuine des genaden jaar; Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské*, s. 180.

187 PLESKOT, J., *Fulnecké intermezzo Jana Amosa Komenského*, s. 96.

188 BEČKOVÁ-RINGESOVÁ, M. a kol., *Otázky současné komeniologie*, s. 141.

chudých Kristu dodnes působí svou zřetelnou naléhavostí a bezprostředností. Potenciální náprava společensko-ekonomické nerovnosti je zde líčena jako návrat k původnímu, nezkaženému stavu lidství: „*Kdybychom žádati chtěli, aby rovnost učinil mezi námi a zboží svá mezi všechny nás jednoduše rozdělil, nic bychom nespravedlivého nežádali: nebo jakož jsi nás všechny stvořil, ty jediný učiniteli náš, z jedné krve, k jednomu cíli, jednoduším způsobem bez rozdílu: tak také slušné by se býti zdálo, aby všechny opatroval bez rozdílu.*“¹⁸⁹ Nepřímo zde tedy zaznívá nanejvýš odvážná obžaloba Boha z nespravedlnosti, mírněná následujícími větami: „*Aniž žádati bychom chtěli, aby nás nad ony povýšil, je pak ponížil: než to toliko, aby zároveň se všechněmi nakládal. Což by spravedlnosti tvé jistě na odpor nic nečelilo. Avšak líbí-liť se tobě to tak, nechažť jest tak.*“¹⁹⁰ V následujícím století však o stejné problematice uvažující Jean Jacques Rousseau již poukazem na Boží vůli své texty mírnit nebude. V pojednání *O původu nerovnosti mezi lidmi* soukromé vlastnictví označí za hlavní příčinu politické a společenské nerovnosti a následně dospěje až k myšlence potřeby obnovení rovnosti všech. Z teologického hlediska je obsahem spisu pokus o rozřešení otázky teodicee.¹⁹¹ O nalezení souladu mezi představou Boha jako svrchovaně dobrotivé a spravedlivé entity a jím stvořeným světem plným zla a nespravedlnosti se pokusila celá řada filozofických a náboženských směrů i jednotlivých myslitelů.

Sociální stratifikaci společnosti Komenský v odpovědi bohatých na psaní Kristovo obhajuje za užití citací ze starozákonních textů i deuterokanonického textu *Knihy Sírachovcovy*. „*Je to bohatý ohlas biblického textu, ozývající se častokrát téměř z každé stránky Listů, ohlas, svědčící o výborné škole herborského bibliisty a exegety Piscatora, u něhož Komenský svou znalost bible a biblického slohu znamenitě rozšířil a prohloubil.*“

192

Knihy Sírachovcova je dílem věnovaným převážně otázkám moudrosti. Na jejím základě se Komenský mimo jiné pokouší odlišit moudrost z Boha od moudrosti pozemského světa a na základě takového odlišení řešit nastolenou otázku. Komenský

189 KOMENSKÝ, J. A., *Opera omnia / III. díl, Truchlivý; Listové do nebe; Přemýšlování o dokonalosti křesťanské; Nedobytný hrad; Labyrint světa a ráj srdce; Pres boží; O sirobě; Centrum securitatis. Renuntiatio mundi; Bazuine des genaden jaar; Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské*, s. 168.

190 KOMENSKÝ, J. A., *Opera omnia / III. díl, Truchlivý; Listové do nebe; Přemýšlování o dokonalosti křesťanské; Nedobytný hrad; Labyrint světa a ráj srdce; Pres boží; O sirobě; Centrum securitatis. Renuntiatio mundi; Bazuine des genaden jaar; Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské*, s. 168.

191 KOMENSKÝ, J. A., *Opera omnia / III. díl, Truchlivý; Listové do nebe; Přemýšlování o dokonalosti křesťanské; Nedobytný hrad; Labyrint světa a ráj srdce; Pres boží; O sirobě; Centrum securitatis. Renuntiatio mundi; Bazuine des genaden jaar; Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské*, s. 180.

192 PLESKOT, J., *Fulnecké intermezzo Jana Amosa Komenského*, s. 99.

biblických i deuterokanonických citátů tak využívá také k ospravedlnění nerovnosti mezi lidmi, přičemž obhajobu nerovnosti samozřejmě pronáší majetní. Bohatí proto například mimo jiné argumentují citátem: „*A kdož se zaplétá věcmi cizími, upadá prý v soudy.*“¹⁹³, čímž naznačují, že chudí svou snahou zkoumat majetkové otázky překračují Bohem dané hranice.

Komenský k jednoznačné odpovědi, verdiktu sporu mezi chudými a bohatými, nedospívá. Sám majetek nezavrhuje, jeho rozdělení mezi chudé nepřipouští. Chudoba totiž není sama o sobě zárukou spásy, stejně jako zase bohatství zárukou ztracení. V tomto duchu je koncipována i závěrečná Kristova odpověď chudým a bohatým. Kristus v ní nepřipouští, že by majetková rovnost v současném světě mohla být, a to z prozřetelných důvodů, nastolena. „*Vím, co se zlého děje naprosto mezi všechněmi lidmi, chudými i bohatými, pány i poddanými, mezi lidmi světskými i duchovními, i při domu mém, jakž jsem se v tom dávno skrze Proroka opověděl, nacházím nepravost, nacházím a soudím; avšak toto vám všechněm známo bud', že z jisté rady a uložení Otce mého, pro příčiny jisté plného rozeznání této pře do nejprv příštího veřejného a jenerálního soudu se odkládá, kterýž držán bude na zemi již brzo, jistě brzo, při dokonání času, v poslední den přítomného věku světa: tak jakž tehdáž zvukem trouby po všem světě návěští dáno bude.*“¹⁹⁴ Kristus tedy aktuálně slibuje, že se chudých ujme a bohaté napomene. To skutečně činí ve třetím listu, určeném právě bohatým, odkazem na skutky milosrdenství, které mají být konány v souladu se zákonem lásky, jenž on sám svým životem naplnil. Druhým listem zase vybízí chudé k trpělivosti a utvrzuje je ve víře v Boží prozřetelnost otevírající výhled k osvobodivé budoucnosti. Oběma stranám je pak, v nynějším čase milosti, doporučeno vzájemné smíření, a to až do vynesení konečného verdiktu.

Podle závěrečného pátého listu má být konečné řešení sporu obou stran spojeno s „veřejným a jenerálním soudem“, v němž má Kristus vystoupit jako Bohem ustanovený král a soudce celého světa.¹⁹⁵ Komenského futurální a univerzální eschatologie¹⁹⁶

193 KOMENSKÝ, J. A., *Opera omnia / III. díl, Truchlivý; Listové do nebe; Přemýšlování o dokonalosti křesťanské; Nedobytný hrad; Labyrint světa a ráj srdce; Pres boží; O sirobě; Centrum securitatis. Renuntiatio mundi; Bazuine des genaden jaar; Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské*, s. 174.

194 KOMENSKÝ, J. A., *Opera omnia / III. díl, Truchlivý; Listové do nebe; Přemýšlování o dokonalosti křesťanské; Nedobytný hrad; Labyrint světa a ráj srdce; Pres boží; O sirobě; Centrum securitatis. Renuntiatio mundi; Bazuine des genaden jaar; Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské*, s. 176.

195 O Kristových úřadech viz např. PÖHLMANN, H. G., *Kompendium evangelické dogmatiky*, s. 231–232.

196 Eschatologie je nauka o posledních věcech, o konečném času (z řeckého eschaton – poslední). S nástupem osvícenství eschatologie a tudíž i představa soudu ustupuje do pozadí. V 19. st. protestantský teolog Ernst Troeltsch prohlásil, že eschatologická kancelář je většinou zavřena. Od 1. světové války dochází však v novější a současné teologii ke vzkříšení eschatologie. K nauce o posledních věcech více viz PÖHLMANN, H. G., *Kompendium evangelické dogmatiky*, s. 363–402.

neočekává eschaton ve vzdálené, nýbrž v blízké budoucnosti. I když je i v Kristově odpovědi bohatým a chudým soud nablízku, Kristus sám datum svého příchodu nekonkretizuje. Otázka časová je zde překryta apelem k bdělosti a pohotovosti k vzájemné bratrské pomoci, odpuštění a smíření: „...tomu soudu žádného dne jmenovati nechci, zítra-li či přes rok, či kdy jindy osazen bude. A protož snažujte se v ustavičné hotovosti býti a své věci tak spravené míti, aby když by koli zavolán byl, každý z vás mohl doufanlivě postaviti se před Synem člověka.“¹⁹⁷ Všichni lidé, ať bohatí či chudí, mají dle pátého listu v přítomném čase milosrdenství cestu ke Kristu a jeho spásnému dílu otevřenu. Kristus (ztělesnění Božího příkazu lásky) nabízí všem lidem odpuštění hříchů na základě pokání a Boží milosti. Tím také zbavuje své věrné strachu z posledního soudu a posiluje v jejich srdcích toužebné a radostné očekávání paruzie.¹⁹⁸ Komenský v duchu reformační teologie chápe Krista především jako zachránce, nikoliv jako soudce, jak jej pojímal v první řadě středověk. Ve středověkém náboženství strach před posledním soudem dominoval, takže radost osvobozujícího evangelia byla zastiňována jeho zezákoničtění.¹⁹⁹ Nicméně na adresu zatvrzelých zazní z úst Kristových výstraha, ale i opětovná výzva ke smíření s ujištěním o své milosti: „...při tom soudu bude čas spravedlnosti a ne milosrdenství, kteréž místa tam žádného míti nebude, a žádného tu nebude smíření se, žádného odprošování, žádného odpuštění. Ale k těm věcem času toho, kterýž jest mezi dátum listu tohoto a mezi soudem tím budoucím, zanecháváme, aby volné bylo stranám v tom se pohledávati, v mír vcházeti, sobě odpouštěti, i u mne také, čím by kdo mně vinen byl, milosti hledati; všecko se nyní odpouští, ale potom těm věcem naprosto času nebude...“²⁰⁰

V závěru díla zaznívá opětovně chiliasticky²⁰¹ laděný příslib brzkého příchodu Krista, společný více Komenského útěšným spisům: „Kdo škodí, škodíš ještě: a kdo smrdí, smrdíš ještě: a kdo jest spravedlivý, ospravedlni se ještě: a kdo jest svatý, posvětiž se ještě. Nebo aj, přijduť brzy, jistě brzy, a odplata má se mnou, abych odplatil jednomu každému vedlé skutků jeho. Jistěť přijdu brzy, amen. Přijdiž tedy, Pane Ježíši.“²⁰² Pobídka k dalšímu

197 KOMENSKÝ, J. A., *Opera omnia / III. díl, Truchlivý; Listové do nebe; Přemýšlování o dokonalosti křesťanské; Nedobytný hrad; Labyrint světa a ráj srdce; Pres boží; O sirobě; Centrum securitatis. Renuntiatio mundi; Bazuine des genaden jaar; Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské*, s. 176.

198 Definována v této práci na straně 49, poznámka č. 174.

199 Viz PÖHLMANN, H. G., *Kompendium evangelické dogmatiky*, s. 366.

200 KOMENSKÝ, J. A., *Opera omnia / III. díl, Truchlivý; Listové do nebe; Přemýšlování o dokonalosti křesťanské; Nedobytný hrad; Labyrint světa a ráj srdce; Pres boží; O sirobě; Centrum securitatis. Renuntiatio mundi; Bazuine des genaden jaar; Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské*, s. 177.

201 Definováno v této práci na straně 17, poznámka č. 39.

202 KOMENSKÝ, J. A., *Opera omnia / III. díl, Truchlivý; Listové do nebe; Přemýšlování o dokonalosti křesťanské; Nedobytný hrad; Labyrint světa a ráj srdce; Pres boží; O sirobě; Centrum securitatis. Renuntiatio mundi; Bazuine des genaden jaar; Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské*, s. 179.

páchání hříchů připomíná ironický apel starozákonních proroků k hříšníkům: „*Jdětež do Bethel a buďtež poběhlci Galgala, rozmnožujte převrácenost a přinášejte každého jitra oběti své, třetího roku desátky své.*“²⁰³ Spravedliví a svatí mají zase v duchu požadavků evangelia usilovat o ještě větší dokonalost. Hlavní záměr závěrečné části spočívá v Kristově ujištění o jeho brzkém příchodu a v prosbě jeho ctitelů po Ježíšově blízkosti. Prosebné volání po Kristově příchodu²⁰⁴ vyjadřuje bolestnou zkušenost nejen sociální povahy. Zároveň toto volání svědčí o křesťanské pokoře, jež si je vědoma, že bez Boží pomoci nelze v životních zápasech obstát a získat tak konečné vítězství v království spravedlnosti, lásky a pokoje.

Biblická idea paruzie, soudného dne a záchrany věrných²⁰⁵ v rámci nauky o Boží prozřetelnosti je tak Komenskému finální odpovědí víry na otázku teodicee.

Dílo *Listové do nebe* přináší svým čtenářům útěchu právě tím, že v něm Kristus jako soudce – zachránce zaslibuje brzké vysvobození ze všech útrap pro každého, kdo svůj osobní poměr ke Kristu osvědčí trpělivým a vytrvalým následováním svého Pána po cestě kříže.

Spis *Listové do nebe* stejně jako ostatní útěšné spisy je psán soudobou češtinou a současně je obohacen výrazy, slovními obraty a stavebními útvary hovorové češtiny. Komenský díky svému stylistickému nadání obě jazykové roviny propojil a tím dosáhl působivého oživení jazyka, což přispělo k žádoucímu oslovení širší čtenářské obce.

Text spisu *Listové do nebe*, tvořící součást třetího svazku *Díla Jana Amose Komenského*, byl pořízen podle výtisku dílka z roku 1619, jenž je uložen v knihovně Národního muzea v Praze (sign. 50 F 9).²⁰⁶

203 *Proroctví Amosa proroka* 4, 4. In *Biblií svatá: podle posledního vydání kralického z roku 1613*, s. 801.

204 Aklamační formule: „Marana tha – Náš Pane, přijď!“ je pravděpodobně aramejského původu a uzavírá nejen text spisu *Listové do nebe*, ale také celé *Bible*.

205 Hlavní námět zejména posledního biblického spisu – *Zjevení Janova*.

206 KOMENSKÝ, J. A., *Opera omnia / III. díl, Truchlivý; Listové do nebe; Přemýšlování o dokonalosti křesťanské; Nedobytný hrad; Labyrint světa a ráj srdce; Pres boží; O sirobě; Centrum securitatis. Renuntiatio mundi; Bazuine des genaden jaar; Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské*, s. 180.

Závěr

Od sepsání Komenského útěšných spisů uplyne během jednadvacátého století již čtyři sta let. Vzhledem ke skutečnosti, že jsou tato díla stále opakovaně vydávána, není možné je považovat za čtenářsky mrtvou literaturu. Snad nejčtenější z Komenského útěšných spisů, spis *Labyrint světa a ráj srdce*, byl dokonce v nedávné době upraven do literární formy jazykově přístupnější současnému čtenáři.²⁰⁷ Je samozřejmě možné diskutovat o tom, zda se tak stalo ku prospěchu či ke škodě věci, nicméně i tudy vede cesta k udržení povědomí o jednom z největších Čechů, zejména potom mezi příslušníky mladší generace.

Zájem o Komenského dílo tedy nadále trvá. Na druhou stranu si ovšem nelze činit žádné iluze o četnosti výskytu příčin zájmu o knihy sepsané Komenským. V naprosté většině půjde pravděpodobně především o splnění základních studijních povinností. Ke Komenského dílům mohou studenty odkazovat vyučující českého jazyka a literatury nebo historie, na vyšších stupních škol potom i teologie, filozofie, dějin pedagogiky či pedagogiky samotné. Ostatně i studenti takových relativně mladých oborů, jako je kupříkladu politologie, mohou z Komenského knih čerpat řadu podnětných informací.

Jaký je tedy přínos Komenského útěšných spisů? Na tuto otázku není možné krátce odpovědět.

Útěšné spisy samozřejmě plní výše nastíněnou úlohu dokumentů zachycujících problémy aktuální během Komenského života, dobový výrazový styl, styl tehdejšího uvažování o problémech. Jsou odrazem atmosféry doby. V tomto ohledu z Komenského čerpala a dosud čerpá řada významných vědců. Například Kamil Krofta, jeden z našich význačných historiků dvacátého století, během období první republiky úspěšný i na poli diplomacie a zahraniční politiky, o Komenském a jeho díle píše jako o nejcennějším odkazu, jež se nám zachoval z doby pobělohorské: *„Je to její nejcennější a nejkrásnější odkaz, k němuž se hlásiti a jehož užívati můžeme všichni bez rozdílu svého politického smýšlení i svého politického názoru. Nám všem může a měl by býti nejen mocným důvodem oprávněného národního sebevědomí a hrdosti, nýbrž i nevysychajícím zdrojem poučení a mravního povzbuzení. A zvláště jedno poučení měli bychom čerpati z jeho příkladu: že ničím nelze bezpečněji a trvaleji prospěti svému národu, než tím, co vykonáme dobrého a užitečného všemu lidstvu; ale také naopak, že nejlépe a nejjistěji možno se zasloužiti o dobro obecné oddanou, poctivou a uvědomělou prací pro vlastní národ.“*²⁰⁸

207 Jedná se o vydání nakladatelství Práh z roku 2013.

208 KROFTA, K., *J. A. Komenský v našich dějinách*, s. 37 – 38.

Kroftův apel na národního sebevědomí a hrdost může znít současnému posluchači, prožívajícímu svůj život v integrující se Evropě, jako relikv pocházející z meziválečné doby. Za aktuální úkol současnosti je považováno boření hranic všeho druhu, stírání rozdílů. I v tomto ohledu však mohou být Komenského útěšné spisy inspirativními. Jak dokazují výše uvedené citace z nich, Komenský opakovaně vybízel čtenáře svých děl ke vzájemnému naslouchání, snášenlivosti a toleranci. Naopak odmítá to, co lidi odděluje: *„Odmítá blouznění a básnění bez podkladu. Odmítá spekulování a sestavování soustav. Nemá ceny to, co nebylo podniknuto na podkladě přesného a jistého vědění. Odmítá i dogmata marně velebená a velmi často nicotná. Od theologů žádá, aby měli hodně přesných a jasných vědomostí, aby se nechytali kdečeho a kdekoho, aby zanechali hašteření a theologie kusé. [...] Odmítá spletité drobnůstkářství. Odmítá nedoložené domněnky.“*²⁰⁹ Je samozřejmě možné namítnout, že proti těmto myšlenkám obsaženým ve vlastních dílech se sám Komenský ve svém životě občas prohřešoval, to ovšem neumenšuje jeho výzvu ke zlepšení se.

Člověk je sice bytostí společenskou, přinejmenším ve stejné míře však obývá dva světy. Vedle objektivního světa, světa přírodních a společenských jevů, žijeme též ve světě subjektivním, světě našeho vědomí, naší duše, ducha. Subjektivní svět každého z nás zůstává zpravidla utajen, přesto však existují cesty k jeho odhalení. U Komenského to může být cesta skrze studium jeho útěšných spisů. Ty jsou do značné míry branou vedoucí k poznání Komenského subjektivního světa.

Komenského útěšné spisy tak jsou v neposlední řadě také psychologickou výpovědí o autorových niterných stavech, způsobených jednak nepříznivým politickým vývojem, jednak nepřízní jednotlivců. Komenský zdaleka neměl kolem sebe pouze přátele a příznivce. Celý život musel bojovat s obtížemi plynoucími z neznalosti věci, omezenosti politického rozhodování, závisti a nepřejčnosti. *„Sami souvěrci a současníci Komenského nenesli libě novinky, zaváděné Komenským. Cožpak se nemusel Komenský po dva dny bránit na shromáždění starších Jednoty? Zda jej nevinili ve Švédsku, že je skrytým hlasatelem kalvinismu? Ba sami příbuzní Komenského opět a opět ještě za jeho života projevovali nesouhlas s tím a oním počínáním Komenského.“*²¹⁰ Působení střetů tohoto druhu na Komenského nitro zůstalo trvale zadokumentováno právě v textech jeho útěšných spisů.

209 VONKA, R. J., *Běžec s pochodní: myšlenky o Janu Amosu Komenském*, s. 18.

210 VONKA, R. J., *Běžec s pochodní: myšlenky o Janu Amosu Komenském*, s. 52 – 53.

Spolu s výše uvedenými koncepty prezentujícími význam Komenského útěšné tvorby je pro postupné poznávání celku této tvorby nezbytné zohlednit náboženská východiska, motivy a cíle. Útěšné spisy se z teologického hlediska pohybují na reformačním a biblickém základě, přičemž Komenský jako reformační a biblický myslitel zde stojí zcela ve službách obětavé a láskyplné péče o bližní, tedy ve službách lidského štěstí. Nábožensko-teologický přístup umožňuje promlouvat z útěšných spisů osobnost Komenského především jako křesťana a „teologa povoláním“, jak se Jan Amos, pastýř a utěšitel zarmoucených, sám nesmazatelně uvedl v díle *Opera Omnia Didactica* v roce 1657. Teologický rozměr Komenského tvůrčího díla, prodchnutého vírou, vyzdvihuje církevní historik a komeniolog J. B. Lášek následujícími slovy: *„Při širokém záběru, který Komenského filozofická a pedagogická práce obsahovala, se často ztrácí ze zřetele původní Komenského povolání a zaměření: byl především minister verbi Divini. Jakkoliv mohou být jeho teologická východiska a závěry předmětem sporů, jakkoliv je nesnadné jej teologicky zařadit a interpretovat, je nepopíratelné, že víra proniká celým jeho dílem. Mnohdy i spisy, které nejsou v první řadě teologické, prozrazují svým tónem, že je psal člověk, jehož výchozím místem nebyla univerzitní katedra, ale kazatelna Jednoty bratrské.“*²¹¹

Komenský je svými útěšnými spisy aktuální a oslovující také v současné době, která není o nic klidnější a bezpečnější než doba, v níž velký Moravan žil a v níž se bezesporu osvědčil jako muž víry, lásky a naděje. Nadčasový moment Komenského útěšné tvorby – vnitřní ztišení, svatý mír a obrodné spočinutí v „ráji srdce“ – se může stát také dnes pro mnohé čtenáře záchrannou a k novým aktivitám podněcující hodnotou.²¹²

V úplném závěru je tedy možné konstatovat, že badatelské úsilí o plné pochopení celkového rozpětí a významu Komenského útěšné tvorby je nutně záležitostí multidisciplinární, dosud neukončenou. Příštím generacím se zde nabízí otevřená příležitost k dalšímu bádání.

211 LÁŠEK, J. B., *Komenský kazatel*, TR HTF 1992, č. 4, s. 55.

212 ČAPEK, J. B., *Několik pohledů na Komenského*, s. 165.

Seznam literatury

Prameny

KOMENSKÝ, Jan Amos. *Jedno nezbytné*. 1. vyd. Praha: Kalich, 1999. ISBN 80-7017-349-1.

KOMENSKÝ, Jan Amos. *Opera omnia / III. díl, Truchlivý; Listové do nebe; Přemýšlování o dokonalosti křesťanské; Nedobytný hrad; Labyrint světa a ráj srdce; Pres boží; O sirobě; Centrum securitatis. Renuntiatio mundi; Bazuine des genaden jaar; Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské*. 1. vyd. Praha: Academia, 1978. ISBN neuvedeno.

KOMENSKÝ, Jan Amos. *O sobě*. 2. vyd. Praha: Odeon, 1987. ISBN 80-207-0016-1.

KOMENSKÝ, Jan Amos a RYBA, Bohumil. *Sto listů Jana Amose Komenského*. 1. vyd. Praha: Jan Laichter, 1942. ISBN neuvedeno.

Odborná literatura

BAHNÍK, Václav. *O lásce, přátelství a štěstí*. 1. vyd. 1997. ISBN 80-204-0693-X.

BEČKOVÁ-RINGESOVÁ, Marta a kol. *Otázky současné kmenologie*. 1. vyd. Praha: Academia, 1981. ISBN neuvedeno.

Biblií svatá: podle posledního vydání kralického z roku 1613. Praha: Biblická společnost československá, 1951. ISBN neuvedeno.

ČAPEK, Jan Blahoslav. *Několik pohledů na Komenského*. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2004. ISBN 80-246-0721-2.

ČORNEJOVÁ, Ivana a kol. *Velké dějiny zemí Koruny české VIII*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2008. ISBN 978-80-7185-947-5.

DAHL, Robert. *O demokracii*. 1. vyd. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-422-2.

Duchovní odkaz Jana Amose Komenského. 1. vyd. Praha: Mezinárodní škola Zlatého Růžového Kříže, 2002. ISBN 80-238-9299-1.

FLOSS, Pavel. *Jan Amos Komenský*. 1. vyd. Ostrava: Profil, 1970. ISBN neuvedeno.

- HEŘMÁNEK, Pavel. *Doslov*. In KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce*. 1. vyd. v tomto provedení. Praha: Práh, 2013. ISBN 978-80-7252-425-9.
- KALISTA, Zdeněk. *Tvář baroka: poznámky, které zabloudily na okraj života, skicář problémů a odpovědí*. 2. vyd. Praha: Garamond, 2005. ISBN 80-86379-90-6.
- KLÍMA, Stanislav. *Čeští bratři*. 1. vyd. Bratislava: Bratrská Jednota, 1924. ISBN neuvedeno.
- KLIMEŠ, Lumír. *Slovník cizích slov*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1981. ISBN neuvedeno.
- KNOZ, Tomáš. *Karel starší ze Žerotína: Don Quijote v labyrintu světa*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2008. ISBN 978-80-7021-956-0.
- KOPECKÝ, Jaromír, KYRÁŠEK, Jiří a PATOČKA, Jan. *Jan Amos Komenský: nástin života a díla*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1957. ISBN neuvedeno.
- KOPECKÝ, Milan. *Komenský jako umělec slova*. 1. vyd. Brno: Masarykova universita, 1992. ISBN 80-210-0379-0.
- KROFTA, Kamil. *J.A. Komenský v našich dějinách*. 1. vyd. Praha: Komenský, 1930. ISBN neuvedeno.
- KUMPERA, Jan. *Jan Amos Komenský: poutník na rozhraní věků*. 1. vyd. Ostrava: Amosium servis, 1992. ISBN 80-85498-03-0.
- LÁŠEK, Jan Blahoslav. *Komenský kazatel*. TR HTF 1992, č. 4, s. 55 – 58.
- MOLNÁR, Amedeo a SOUSEDÍK, Stanislav. *Spisy útešné, publicistické a informační z let 1617 – 1660*. In KOMENSKÝ, Jan Amos. *Opera omnia / III. díl, Truchlivý; Listové do nebe; Přemýšlování o dokonalosti křesťanské; Nedobytedlný hrad; Labyrint světa a ráj srdce; Pres boží; O sirobě; Centrum securitatis. Renuntiatio mundi; Bazuine des genaden jaar; Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské*. 1. vyd. Praha: Academia, 1978, s. 7 – 12. ISBN neuvedeno.
- MUNCK, Thomas. *Evropa sedmnáctého století: 1598–1700*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2002. ISBN 80-7021-508-9.
- NEFF, Vladimír, 1993. *Filosofický slovník pro samouky neboli Antigorgias*. 2. rozš. vyd. Praha: Mladá fronta. ISBN 80-204-0383-3.
- NECHUTOVÁ, Jana. *Úděl a útěcha*. 1. vyd. Heršpice: Eman, 1995. ISBN 80-900696-8-1.

- NOVÁK, Jan Václav a HENDRICH, Josef. *Jan Amos Komenský: jeho život a spisy*. 1. vyd. Praha: Dědictví Komenského, 1932. ISBN neuvedeno
- PAVLÁT, Leo. *Tajemství knihy*. 1. vyd. Praha: Albatros, 1982. ISBN neuvedeno.
- PLESKOT, Jaroslav. *Fulnecké intermezzo Jana Amosa Komenského*. 1. vyd. Ostrava: Profil, 1970. ISBN neuvedeno.
- PÖHLMANN, Horst Georg. *Kompendium evangelické dogmatiky*. 1. vyd. Jihlava: Mlýn, 2002, ISBN 80-86498-02-6.
- RAHNER, Karl a VORGRIMLER, Herbert. *Teologický slovník*. 2. vyd. Praha: Vyšehrad, 2009, ISBN 978-80-7021-934-8.
- ŘÍČAN, Rudolf. *Dějiny Jednoty bratrské*. 1. vyd. Praha: Kalich, 1957. ISBN neuvedeno.
- ŘÍČAN, Rudolf. *Jan Amos Komenský: muž víry, lásky a naděje*. 1. vyd. Praha: Kalich, 1971. ISBN neuvedeno.
- Úvod*. In SENEKA, Lucius Annaeus. *Seneka vychovatel a utěšitel*. 1. vyd. Olomouc: Votobia, 1995. s. 3 – 15. ISBN 80-85619-42-3.
- VONKA, Rudolf Jordán. *Běžec s pochodní: myšlenky o Janu Amosu Komenském*. 1. vyd. Praha: Pokrok, 1940. ISBN neuvedeno.

Summary

Comenius' Consolatory Writings

Ľtibor Salašovič

The theme of this work are Comenius' Consolatory Writings. In the lifelong, exceptionally extensive canon of Jan Amos, these writings occupy a distinct and significant position. They allow the reader to look deep inside the author, where an authentic struggle about the meaning of human existence was taking place. The writings came into being as a direct reaction to difficult personal and historical events during a very tempestuous period. In the writings Comenius attempted to find consolation and encouragement for himself and his readers. The writings given in the third volume of *The Works of Jan Amos Komenský* were used as the basic source for an understanding of Comenius' works with the central phenomenon of consolation. Over four chapters the work covers and explains the issue of Jan Amos' consolatory works. The first chapter explains the religio-political, economic and socio-cultural background to the life of European and Czech society of the age, with the main groups of political actors and implementation of the aims of their efforts. It depicts the life's journey of the brethren priest Jan Amos and portrays him as a faithful shepherd of the church who does not desert his assigned flock even when prevented from performing spiritual services in his own country. The second chapter presents Comenius' writings from the aspect of their thematic focus, scope, form and time of writing as a highly diverse group of literary works. It also offers a basic description of the individual consolatory writings, including complementary information. The third chapter focuses on consolatory works as a specific literary genre, their specific forms in the ancient world, patristics and the middle ages, and the place and significance of Comenius' works in the literary-historical context of this genre, with emphasis on their theological basis. It employs convincing arguments to show the close linkage between homilies and consolatory writing, which emphasizes its dimension from the aspect of the bible and tidings and its pastoral dimension. The fourth chapter takes a selected consolatory writing called *Letters to Heaven*, in which Comenius deals with the matter of theodicy against the background of property and social inequality, and subjects it to a more in-depth literary and theological analysis. In the final conclusion there is a call for a multidisciplinary approach for an overall understanding of the breadth and depth of Comenius' consolatory writings as a task for the future generation of researchers. The work offers basic, yet balanced and integrated findings about Comenius' writings, which are not well known in their entirety to the general reading public.